

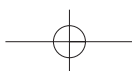
Tóth Tamás

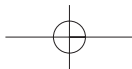
HUNGARIA RÓMÁBÓL

TANULMÁNYOK AZ ÚJ- ÉS JELENKORI MAGYAR
EGYHÁZTÖRTÉNELEMBŐL

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST 2021

Lektorálta:

FRITZNÉ TÖKÉS ÉVA

A mutatókat készítette:

TÓTH KRISZTINA

Egyes fejezeteknél közreműködtek többek között:

GÁRDONYI MÁTÉ (lektor)

HUDSON SANDRA (olasz nyelvű összegzés fordítása)

MÓRICZ KRISTÓF ANDRÁS (közleményfordítások németből)

NAMÉNYI ILDIKÓ (lektor)

A kötet megjelenését támogatta:

GÁL FERENC
EGYETEM

A borítón:

Abraham Ortelius – Zsámboky János:

Ungariae Loca Praecipua..., 1579. (Részlet)

Tóth Tamás gyűjteménye, Budapest.

Wágner Csapó József felvétele, 2021.

Borítóterv:

Siklósi Péter

© Tóth Tamás, 2021

© Szent István Társulat, 2021

ISBN 978 963 277 930 0

Szent István Társulat

1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.

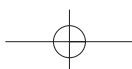
www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök

Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató

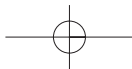
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft.

Felelős vezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

TARTALOM

Előszó	7
VIII. Kelemen és a tizenöt éves háború (1593–1606)	9
Változott-e a kalocsai Főszékesegyház titulusa 1738-ban?	49
Patachich Gábor érsek 1738-as Kalocsai Rituáléja	61
Járvány idején. Lelkipásztori útmutató 1739-ből	67
Az 1763-as kalocsai zsinat	77
Patachich Ádám papnevelési reformtervezete (1769)	93
A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye plébániái a 18. század végén	99
Ferdinánd lombard–velencei királlyá koronázása (1838)	109
Az 1848/1849-ben elmaradt magyar püspökkinevezések	137
Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai	
a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1851, 1864, 1867)	149
Az Apostoli Szentszék és a Tanácsköztársaság (1918–1920)	167
A szegedi teológiai képzés elindítása az első világháború után	183
Ijjas és Budanovich. A Bácsi Apostoli Kormányzóság (1941–1944)	199
A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944–1945-ben	219
A Pápai Magyar Intézet alapító rektora: Luttor Ferenc	245
Harc a túlélésért. Az <i>Actio Catholica</i> törekvései Mojzes Ferenc	
egyházmegyei titkár munkanaplója alapján (1945–1948)	259
A magyarországi kommunizmus áldozatai 1945 és 1989 között	267
„Inkább a halál és mindenfajta kínja, mint a Krisztus igazi	
Szent Egyházának elárulása!” Boldog Romzsa Tódor	281
„Fidenter ac fideliter”. Boldog Meszlényi Zoltán	287
Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele	
1990-ben és az egyházmegyei határok újrarendezése	301
Személynévmutató	319
Helynévmutató	329
A kötetben megjelent tanulmányok korábbi előfordulásai	337
Képek jegyzéke	341
Sommario	344
Képmelléklet	347

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

1594 októberében, még mielőtt Rómába elérhetett volna a hír, hogy Győr, Bécs védőbástyája elesett és bevették a törökök, egy *avvisó*ban, a kor fontos és jelen esetben anonim információs eszközében, amely a maga idejében gyakorlatilag újsággként működött, egy talán meglepő üzenet olvasható VIII. Kelemen pápáról (Ippolito Aldobrandini, 1592–1605):¹

„Urunk visszatért Frascatiból. Azon ígéretekkel és fogadalmakkal tért vissza, hogy Öszentsége már nem megy oda, mert a Magyarországról jövő újságok és rossz hírek annyira megviselik, hogy már képtelen arra, hogy felfrissüljön vagy kipihenje magát. Hétfőn a Montecavallón² megtartotta a konzisztóriumot [...], azonban arról, ami Magyarországon történik, nem ejtett egy szót sem. Azt mondták, Öszentségének kellett volna felvetnie.”³

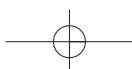
A hosszú, avagy tizenöt éves háború ideje (1593–1606) gyakorlatilag egybeesik VIII. Kelemen pápaságával. A pápa valóban nagyon gondterhelt lehetett. A törökveszély miatt még Frascatit, a (máig) közkedvelt pihenőhelyet sem akarta felkeresni.⁴ Ennek ellenére mindent megtett annak érdekében, hogy létrehozzon egy törökellenes szövetséget, amely hite szerint az egész kereszténységet megmentette volna a pogány megszállók hatalmától. Ez azonban nem sikerült neki, majdnem egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a pápa álma valóra válhasson. Buda csak 1686-ban szabadult fel. Milyen akadályok hátráltatták tehát ezen igyekezetet? Valóban ki akarta üzni az Aldobrandini pápa a törököt, és ennek az akciójának tényleg volt köze a keresztény eszmékhez vagy a pápasághoz? Ezekre a kérdésekre próbálunk választ találni. Jelen tanulmány a szerkesztett forrásokon, mindenekelőtt

¹ Jelen tanulmány tartalmazza azon licenciadolgozat kutatási eredményeit, amelyet a Pápai Gergely Egyetem Egyháztörténeti Karán a római *Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként 2004 májusában nyújtottam be. A kutatásból készült közlemény *Clemens VIII. und der Lange Türkenkrieg in Ungarn (1593–1606)* címmel jelent meg 2005-ben: *Folia Theologica* 16 (2005) 177–229. A tanulmány alapjául szolgáló publikációt németből fordította: MÓRICZ Kristóf András.

² Quririnale-palota, Róma.

³ „*Nostro Signore ha fatto ritorno qua da Frascati le promissioni, et supellettili mandati per l'andava la di Sua Beatudine che non vi va più, affligendosi tanto delle male nuove di Ongaria, che fugge il ristoro, et ricreatione et lunedì tennè Consistoro in Montecavallo [...], senza essersi parlato delle cose di Ongaria, come dissero, che Sua Beatudine doveva fare.*” 1594. október 5., Vatikáni Apostoli Könyvtár, Vatikánváros (Biblioteca Apostolica Vaticana, BAV), Urbinati Latini (Urb. Lat.) 1062, foll. 604–610, idézve fol. 604.

⁴ Frascati látképének egyik legmeghatározóbb ékessége, a Villa Aldobrandini éppen VIII. Kelemen idején épült.

VIII. Kelemen általános instrukcióin⁵ kívül a Vatikáni Apostoli Könyvtár néhány kevésbé kutatott vagy ki nem adott dokumentumán⁶ alapszik; utóbbiak gyakran közvetlenül mutatják meg a kor érzésvilágát.

1. Az Aldobrandini család a törökök elleni háborúban

VIII. Kelemen Ippolito Aldobrandini néven született Fanóban 1536. február 24-én egy közmegebecsülésnek örvendő firenzei családban; szülei Silvestro Aldobrandini és Lisa Deti voltak. Támogatóknak köszönhetően tanulhatott Padovában, Perugiában és Bolognában annak ellenére is, hogy a családja anyagi körülményei nem voltak kifejezetten fényesek. Aldobrandini már V. Piusz pápa (Michele Ghislieri, 1566–1572)⁷ pontifikátusa idején feltűnt a Római Kúriában mint kiváló jogász. 1571-ben egy, többek között a törökellenes ligával foglalkozó küldöttséggel Spanyolországba és Franciaországba látogatott. V. Piusz halála után inkább a háttérbe húzódott. 1580. december 31-én pappá szentelték, első miséjét másnap tartotta. Karrierje V. Szixtusz pápasága⁸ (Felice Peretti, 1585–1590) alatt folytatódott. 1585. december 18-án kapta meg a bíbort. Bíborosként kapcsolatban volt a Trienti Zsinat (1545–1563) utáni reformidőszak különböző személyiségeivel.⁹ 1588-ban *legatus a latere* (oldalkövet) volt Lengyelországban.

1592. január 30-án választották pápává. VIII. Kelemen mélyen vallásos életet élt: minden reggel mutatott be szentmisét, minden este gyónt. Péntekenként csak

⁵ *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605.* Hrsg. Klaus JAITNER. Tübingen 1984. (Instructiones Pontificum Romanorum.)

⁶ BAV Fondo *Urbinati Latini* (Urb. Lat.), Fondo *Barberini Latini* (Barb. Lat.), Fondo *Vaticani Latini* (Vat. Lat.).

⁷ V. Piusz, Michele Ghislieri, pápa (1566–1572). 1504-ben született. Domonkosrendi, Róma főinkvizitoraként is működött. Tevékenysége sokrétű volt: *Catechismus Romanus* 1566, *Breviarium Romanum* 1568, *Missale Romanum* 1570. Támogatta a hugenották felszámolását. V. Piusz 1570-es *Regnans in excelsis* c. bullájával kiközösítette I. Erzsébet angol királynőt (1558–1603), ezzel letéve őt a trónról. Ugyanebben az évben Spanyolország és Velence részvételével megalakította a Szent Ligát, amely 1571. október 7-én, Don Juan de Austria (Ausztriai János) vezetésével Lepantónál legyőzte a törököket; ezért vezették be a *Győzedelmes Nagyasszony* ünnepét, ez ma *Rózsafüzér Királynőjének* ünnepe. A művészetek irányában közömbös volt. 1712-ben avatták szentté, emléknappja április 30. Klaus GANZER, *Pius V.* In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Begründet v. Michael BUCHBERGER, hrsg. v. Walter KASPER – Konrad BAUMGARTNER – Horst BÜRKLE – Klaus GANZER – Karl KERTELGE – Wilhelm KORFF – Peter WALTER. Freiburg–Basel–Wien 1993–2001. Sonderausgabe 2009 (LThK) 8. kötet, 325–326.

⁸ V. Szixtusz, Felice Peretti, pápa (1585–1590). 1521-ben született, minorita volt. Nagy támogatója volt a művészetnek. 1588-ban újraszervezte a Kúriát (*Immensa aeterni*). A Vulgáta kiadásában nem járt sikerrel, VIII. Kelemennek kellett újra kiadnia. A pápai méltóságot önmaga számára túlzónak találta. Klaus GANZER, *Sixtus V.* LThK 9 (2009) 646.

⁹ Többek között Néri Szent Fülöppel (1515–1595), Borromeo Szent Károllyal (1538–1584) és Cesare Baronio (1538–1607) egyháztörténész bíborossal, aki a gyóntatója volt.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

kenyeret és vizet vett magához. A római héttemplom-zarándoklatot több mint százhatvanszor végezte el pápasága alatt. Az 1600-as szentév idején úgy hatvan alkalommal kereste fel a négy nagy pápai bazilikát búcsú kiszolgáltatása céljából. Nevéhez fűződik a Szent Péter-bazilika altemplomában található központi kápolna, a *Cappella Clementina* kialakítása is. 1596-ban kiadta a tiltott könyvek új *Indexét* és a *Pontificale Romanum* szertartáskönyvet. Ezt követte 1598-ban a *Vulgata Sixto-Clementina* bibliakiadás, 1600-ban a *Ceremoniale Episcoporum*, 1602-ben a *Breviarium Romanum*, 1604-ben pedig az új *Missale Romanum* liturgikus könyvek. Szintén pápasága idejére esett a *de auxiliis*, a szabad akaratról szóló nagy teológiai vita, illetve Giordano Bruno később világszerte ismertté vált elítélése (1600).¹⁰ 1605. március 5-én hunyt el Rómában.

VIII. Kelemen számos elődjéhez és utódjához hasonlóan a nepotizmus eszközeit alkalmazta. A pápák családtagjai különösképpen a 16. és a 17. században játszottak komoly szerepet a Kúriában, a pápák közeli munkatársainak, sőt, helyettesének számítottak. Így próbáltak az egyházfők egyrészt eleget tenni a családjuk iránti társadalmi kötelezettségeiknek, illetve gondoskodni családjuk felemelkedéséről, másrészt a hatalomgyakorlásukat megkönnyíteni, mert a családtagok bizalmi személyeknek számítottak. Ez a jelenség ugyan már az ókor óta jelen van az egyháztörténetben,¹¹ azonban különlegesen 1538–1692 között csúcsonyult ki az ún. *cardinalis nepos* (bíboros unokaöcs) fogalmának intézményesítésével. VIII. Kelemen idejében volt még egy különlegesség: egyszerre két bíboros-nepos is volt, akik között az egyházfő megpróbálta lehetőség szerint igazságosan felosztani a felelősséget. Arról sem feledkezhetünk azonban meg, amit Jaitner említ kutatásai alapján: „az Aldobrandini család köreihez tartozás a kinevezések 30%-ánál játszotta a várakozásoknak megfelelően a legnagyobb szerepet”.¹²

VIII. Kelemen pápa még Ippolito Aldobrandini bíborosként különböző missziók vezetésével volt megbízva, amelyeket később, már pápaként családtagjainak adott tovább. Unokaöccse, Cinzio így kísérté el 1588-ban Lengyelországba, aki jó híreket vitt a császárnak és a pápának.¹³ Ő, Cinzio és a család egy másik klerikus tagja, Pietro vezették az államtitkárságot VIII. Kelemen idején. Cinzio felelt az oszmán háborús területeket érintő ügyekért, míg Pietro Európa nyugati feléért volt felelős. Gian Francesco szintén ugyanezen pápa idején épített karriert, ő pápai tá-

¹⁰ Giordano Bruno (1548–1600) domonkos szerzetes. Eretnekként és felforgatóként keresték több országban is. 1600. február 17-én máglyán megégették. Paul Richard BLUM, *Bruno, Giordano*. LThK 2 (2009) 734–735. Történetét és filozófiai műveit a legújabb korban gyakran veszik elő és használják fel egyházellenes okokból is.

¹¹ Wolfgang REINHARD, *Nepotismus. Der Funktionswandel einer papstgeschichtlichen Kons-tanten*. 147. Zeitschrift für Kirchengeschichte (ZKG) 86 (1975) 145–185.

¹² „Die Zugehörigkeit zur Klientel der Aldobrandini spielte bei ca. 30% der Ernennungen die erwartungsgemäß größte Rolle.” JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, CLX.

¹³ Johann RAINER, *Päpstliche Sondergesandte in Innerösterreich. Zu den Legationen von Antonio Possevino S.J. (1581), Ippolito Aldobrandini (1588/89) und Enrico Caetani (1596/97)*. 53–57. In: Innsbrucker Historische Studien (InnsbHSt) 14/15 (1994) 51–64.

bornokként harcolt. A negyedik Aldobrandini pedig Iacopo volt. Őt érintette legkevésbé közvetlenül a török elleni háború, nunciusként szolgált Nápolyban.

1.1. Cinzio (Passeri) Aldobrandini bíboros (1551–1610)

Cinziónak sajátos szerepe volt a Kúriában, ezt Klaus Jaitner „drámaként” aposztrofálta.¹⁴ 1551-ben született¹⁵ Senigalliában, Aurelio Passeri és Elisabetta Aldobrandini fiaként. Édesanyja a későbbi pápa leánytestvére volt: Cinzio ezáltal unokaöccse, de eredeti neve nem Aldobrandini, hanem Passeri volt. Nem tudni biztosan, hogy mikor vette fel az Aldobrandini nevet, de valószínűleg azzal összefüggésben tette, hogy Pietro 1571-es születéséig az Aldobrandini-ház egyedüli férfi örököse volt. Nagybátyja, Giovanni Aldobrandini¹⁶ bíboros nevelte, majd 1573-tól a későbbi VIII. Kelemen pápa. A fiatal klerikus először a *Collegium Germanicum*ban tanult, majd Perugiában és Páduában jogot hallgatott, *in utroque iure*. Amikor nagybátyját 1592-ben pápává választották, számíthatott rá, hogy rövidesen bíboros-neposszá léptetik elő. A pápának azonban ebben az időben két férfi unokaöccse volt: másikuk, Pietro kedveltebb is volt a Kúriában. Cinzio különösen a hispanofileknél, a velenceieknél és még néhány bíborosnál számíthatott támogatásra. Kolerikus természete a spanyoloknak szimpatikus volt.

Pápasága idején VIII. Kelemen megpróbált mindkét unokaöccsével egyformán bánni.¹⁷ 1592. szeptember 18-án együtt, a felelőségek világos felosztásával vették át az államtitkárság vezetését. 1593. szeptember 17-én együtt nevezték ki őket bíborosokká, habár a konzisztórium dokumentumokban az alábbi megjegyzés található: „*primus sit Petrus*”.¹⁸ Nem is lehetett nem észrevenni, hogy melyiküké az elsőség: bíborosi kinevezésével együtt Cinzio a *San Giorgio diakoniát* kapta meg, míg Pietro a szoros kapcsolatra utaló *cardinalis Aldobrandinus* címet. Cinzio terü-

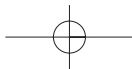
¹⁴ Klaus JAITNER, *Il nepotismo di papa Clemente VIII (1592–1605). Il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*. 57. In: Archivio Storico Italiano (ASI) 146 (1988) 57–93.

¹⁵ Jaitner szerint 1555. Uo. Mértékadó: Fasano GUARINI, *Aldobrandini (Passeri), Cinzio*. 102. In: *Dizionario Biografico degli Italiani* A cura di: ISTITUTO DELLA ENCICLOPEDIA ITALIANA. Roma 1960–. (DBI) 2 (1960) 102–104.

¹⁶ Giovanni Aldobrandini (1534–1573), bíboros, Imola püspöke. A későbbi VIII. Kelemen bátyja. Ferrarai jogi tanulmányai után röviden Urbinóban volt, majd Rómában. V. Piusz közeli munkatársaként lett 1569-ben Imola püspöke, majd egy évvel később bíboros. 1570-ben megbízták egy törökellenes liga megszervezésével. Giovanni bíboros nagyon igyekezett a Trienti Zsinaton meghozott döntéseket végrehajtani, nagy támogatója volt a jezsuitáknak. Miután részt vett az Apostoli Penitenciária újjászervezésében, 1573-ban, halála előtt nem sokkal a pápai levelekért felelős hivatal vezetője (*prefetto dei brevi*) és főpenitenciárius lett. Rómában, a *Santa Maria sopra Minerva*-templom Aldobrandini-kápolnájában temették fel. Fasano GUARINI, *Aldobrandini, Giovanni*. In: DBI 2 (1960) 105–107.

¹⁷ „*Durante il suo pontificato Clemente VIII cercò di trattare i suoi nipoti in modo imparziale.*” JAITNER, *Il nepotismo*, 61.

¹⁸ 1593. szeptember 17. BAV Barb. Lat. 2871, fol. 704.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

lete a birodalom (a császár által irányított területek is, mint Magyarország vagy Köln és Graz nunciatúrái), Erdély, Svájc, Lengyelország, Svédország és Itália Savoyán kívüli területei lettek. Így, elvben legalábbis, ő felelt a török háborúk során a Kúria politikájáért. Ez azonban tényleg csak elméletben volt így, hiszen Pietro befolyása nagyon gyorsan megnőtt; sok, Cinzio bíboros területén működő bíboros is már 1594-ben Pietro bíboroshoz fordult, ha igazán fontos kérdésekről esett szó. 1596-tól a *San Giorgio* bíboros (Cinzio) alá tartozó nunciatúrák *Aldobrandino* bíborosnak (Pietro) elküldték az akták egy másolatát. Ezért nehéz pontosan megmondani, hogy mely döntéseknél volt Cinzio személyének jelentős szerepe.¹⁹ Mindezenre érdekelték az ügyek.²⁰

A tragédiája az volt, hogy folyamatosan éreznie kellett, hogy a sokkal fiatalabb unokaöccsével szemben egyre kevésbé vették figyelembe. 1598-ban mindez már nyílt konfliktushoz vezetett, amikor Ferrara az Egyházi Állam része lett és VIII. Kelemen úgy döntött, hogy maga veszi át a város vezetését. Ekkor Cinzio váratlanul elmenekült Ferrarából, és csak 1599-ben jelent meg Rómában, ahová a pápa és a Kúria ismét székhelyét helyezte. Itt elismerte unokaöccsének felsőbb-ségét, így ez a történet nem ismétlődött meg többet. Cinzio azonban mégis megpróbált kitörni szűkös helyzetéből, ezért Báthory Zsigmond²¹ (1586–1599, 1601–1602) lemondásakor párbeszédet kezdeményezett az erdélyi helytartóság császári küldötteivel.

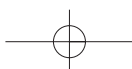
San Giorgio bíboros visszahúzódó, mélyen vallásos életet élt, ami alapot adott azon hamis híreszteléseknek, hogy pápa szeretett volna lenni. A két bíboros-nepos közötti, a pápa által is generált különbség pénzügyi tekintetben is egyértelműen kitűnt: amíg Cinzio jövedelme 1600 környékén 30 000 tallér (*scudi*) volt, Pietro 1600-ban 112 922 talléros bevétellel rendelkezett.²² Gian Francesco, a harmadik

¹⁹ GUARINI, *Aldobrandini (Passeri), Cinzio*, 103.

²⁰ Burkhard Roberg néhány levelet kiadott erről a birodalmi gyűlésről. Ezek Cinzióknak a rábí-zott ügyek iránti érdeklődését mutatják. 1594. április 13-án az alábbi írja: „*Poco haverò da ris-pondere alle lettere di Vostra Signoria Illustrissima de' 5 aprile se non aspetterò d'intendere con molto desiderio l'arrivo suo felice a Ratisbona, ove ella intenderà ciò che sarà succeduto intorno alle nuove istanze fatte da' principi heretici per le cose di Cleves.*” Burkhard ROBERG, *Türken-krieg und Kirchenpolitik. Die Sendung Kardinal Madruzzos an den Kaiserhof 1593 und zum Reichstag von 1594.* (65) 300. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Biblio-thenen (QuellFo) 65 (1985) 192–305, 66 (1986) 192–268.

²¹ (Somlyai) Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem (1586–1599, 1601–1602). 1572-ben szü-letett. Édesapja Báthory István alatt erdélyi vajda volt. A fejedelem igyekezett csatlakozni egy törökellenes ligához. Politikája ugyan sikeres volt, de személyes, illetve pszichológiai problémái tragédiába torkolltak. Mária Krisztina főhercegnővel való házasságát (1595) nem hálták el. Négy alkalommal mondott le (1594, 1597, 1599, 1602), azonban az országgyűlés háromszor is vissza-helyezte pozíciójába (1594, 1598, 1601). 1613-ban halt meg Prágában. BERTÉNYI Iván – DIÓSZEGI István – HORVÁTH Jenő – KALMÁR János – SZABÓ Péter, *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói.* 5. kiad. Budapest 1993. 130–131.

²² JAITNER, *Il nepotismo*, 62.

unokatestvér is több pénzt kapott, mint Cinzio.²³ Nagybátyja halála után a spanyol frakció próbálta kihasználni őt az Aldobrandini-frakció ellen, azonban ő hűséges maradt. XI. Leó pápa²⁴ (Alessandro Ottaviano de' Medici, 1605), az új egyházfő főpenitenciáriussá nevezte ki. Így megkapta mind nagybátyja, mind Pietro bíboros volt hivatalát. Feladatta utána magának a nagyobb rendeket, és a *San Pietro in Vincoli* bíborosi titulusra váltott. Cinzio nagymértékben támogatta a művészetet, palotája legismertebb vendége 1592 és 1595 között Torquato Tasso²⁵ volt. 1610. január 1-jén halt meg, a római *San Pietro in Vincoli*-bazilikában temették el.

1.2. Pietro Aldobrandini bíboros (1571–1621)

Cinzio születése után húsz évvel, 1571-ben született Pietro Aldobrandini és Flaminia Ferracci fiaként. Így ő lett az Aldobrandini család férfi örököse Cinzio helyett. Pietro Rómában, az oratoriánusoknál tanult. Nagyon sokáig úgy tűnt, hogy házasságot kell majd kötnie, így biztosítva az Aldobrandini-örökösöt. Sokan látták volna szívesen a Kúriában, mert befolyásolni akarták a fiatalembert. Különösen a firenzeiek, számos prelátus és bíboros támogatta, mígnem a bíborosi kollégium 1592. július 29-én arra kérte a pápát, hogy nevezze ki Pietrót bíboros-neposszá. VIII. Kelemen őt és Cinziót államtitkárrá, majd nem sokkal később bíborossá nevezte ki. Hivatalosan a Franciaországot, Spanyolországot, Portugáliát, Savoyát és Avignont érintő ügyek intézésére kapott megbízást, azonban hamar minden ügyet kezébe vett.²⁶ Aldobrandini bíboros nagy támogatója volt az európai békének. Ezt a békét többek között az oszmánok elleni ligára szerette volna alapozni. Pietro nemcsak korábbi legátusi helye, Ferrara békés csatlakoztatásával tűnt ki,²⁷ hanem a Franciaország felé végzett politikai közvetítői munkája miatt is, amelynek során a IV. Henrikkel (1589–1610) történő kiegyezésért és az ő elismeréséért küzdött.²⁸ Azon terv-

²³ 1598-ban 60 000 tallerra rúgott a jövedelme, 1600-ban kapott még a pápától további 150 000 tallért emiliai földvásárlásokhoz. Fasano GUARINI, *Aldobrandini, Gian Francesco*. 105. DBI 2 (1960) 104–105.

²⁴ XI. Leó, Alessandro Ottaviano de' Medici, pápa (1605). 1535-ben született Firenzében, 1605. április 1. és 27. között volt pápa. Oskar KÖHLER, *Leo XI*. LThK 6 (2009) 827.

²⁵ Torquato Tasso (1544–1595) költő. Híres itáliai poéta, számos mű szerzője. *Brockhaus Enzyklopädie, In zwanzig Bänden*. Wiesbaden ¹⁷1966–1974, 1981. (BE) 18 (1973) 488.

²⁶ „*Clemente VIII poteva esercitare in modo conveniente il suo potere rimanendo in apparenza neutrale perché Pietro Aldobrandini aveva [...] una enorme capacità di adattamento svolgendo il suo ruolo con abilità diplomatica e grande tenacia. Cinzio invece, per il suo carattere testardo ed indipendente, finì per essere messo da parte.*” JAITNER, *Il nepotismo*, 70.

²⁷ 1598. január 7-i konzisztórium. BAV Barb. Lat. 2872, foll. 387–389.

²⁸ IV. Henrik francia király (1589–1610). 1553-ban született Pauban. Hatszor változtatta meg hitét élete során. A véres Szent Bertalan-éj (1572) összekapcsolódott a nevével. A fiatal Bourbon 1572-től volt Navarra királya, 1584-től öröklési joggal bíró francia trónkövetelő. V. Sixtus az *Ab immensa aeterni Regis* c. bullájával kiközösítette 1585. szeptember 9-én. 1593. július 25-én áttért a kálvinista hitről a katolikusra, aminek következtében 1594. február 27-én Chartres-ban ki-

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

vel kapcsolatban szkeptikusnak mutatkozott, hogy az angol trónra katolikus királyt ültessenek, megpróbálta viszont minden diplomáciai eszközzel támogatni az ottani katolikus kisebbséget. 1599-ben Aldobrandini felvette a nagyobb rendeket, pappá szentelték. Egy évvel később a pápa nevében celebrálta a francia király esküvőjét Firenzében. Ezzel egy időben Pietro legátusként Franciaország és Savoya között is szeretett volna békét közvetíteni, a kis örgrófság, Saluzzo ügyében.²⁹ Fontos volt ennek a konfliktusnak a lezárása, hiszen a velencei nuncius az jelentette, hogy „*ameddigi a saluzzói eseményekkel kapcsolatos bizonytalanság fennáll, addig lehetetlen a [törökellenes] ligatárgyalások folytatása*”.³⁰ Pietro azon a véleményen volt, hogy egy erős katolikus Franciaország Spanyolország versenytársa lehetne, így Rómának is megnőne a politikai súlya és a szuverenitása. Megpróbált a két nagyhatalom között egyensúlyozni, amivel azonban mindkét monarchia vezetőiből bizalmatlanságot váltott ki, mert mindkét királyság a Római Kúria feletti hatalomért küzdött. A bíboros-nepos azzal számolt, hogy a közeljövőben sor kerülhet a következő konklávéra, ezért végül egy spanyolelleses liga mellett tette le a voksát, az azonban végül mégsem valósult meg. Időközben Ravenna érsekének nevezték ki (1604), itt 1605 elején néhány hónapot töltött el. Amikor azután VIII. Kelemen súlyosan megbetegedett, ismét Rómába hívták. A konklávén az Aldobrandini-bíborosok vezetőjeként 28 szavazattal a kezében volt ugyan az irányítás és kapcsolatban állt a frankofilokkal is, végül Alessandro de' Medici, a francia jelölt nyert az általa támogatott jelölttel szemben. XI. Leó rövid pápasága alatt Pietro a *Consulta* élén állt. Az 1605-ben megtartott második konklávén még mindig 26 szavazattal gazdálkodhatott. Sikerült bár megakadályoznia a spanyol jelölt győzelmét, sajátját ismét nem tudta sikerre vinni. Kompromisszumos megoldásként Camillo Borghesét választották meg, aki pápaként az V. Pál³¹ (1605–1621) nevet viselte. Az új bíbo-

rállyá kenték fel. A nantes-i ediktum (1598. április 13.) hozta el a vallásbékét. 1610. május 14-én François Ravaillac ölte meg Párizsban. Klaus MALETTKE, *Heinrich IV.* LThK 4 (2009) 1385.

²⁹ „*Mandanovi noi al Re di Francia et al Duca di Savoia Legato per vedere, se sarà possibile di quietare la guerra cominciata per le cose si Saluzzo, lasciando da parte tutto quello che appartiene a quello negotio.*” Instrukció Pietro Aldobrandini bíboros, franciaországi legátus számára. Róma, 1600. szeptember 23. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 651–652, idézve 651. A pápa arra utasítja, hogy esetleges halála esetén azonnal térjen vissza a konklávéra, továbbá messzemenő felhatalmazással látta el: „*et essendo voi capo di tutte le creature nostre, potrete esser di tanto servizio a Sua Divina Maestà. Vi diamo anco amplissima facultà di obligare noi, la parola nostra et la Sede Apostolica in tutto quello che giudicherete opportuno per questo accomodamento, sapendo che in questo userete quella circospezione che conviene.*” Uo. 652. Ez az egyetlen pápai utasítás Pietro Aldobrandininek.

³⁰ „[...] *solange die Ungewissheit über die Ereignisse um Saluzzo anhalte, unmöglich, die Ligaverhandlungen fortzusetzen.*” Jan Paul NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien 1993. (Archiv für österreichische Geschichte 135.) 324.

³¹ V. Pál, Camillo Borghese, pápa (1605–1621). 1552-ben született Rómában, VIII. Kelemen idején diplomáciai feladatai voltak. Békét próbált közvetíteni Spanyolország és Franciaország között, belépett az európai politikába is. Támogatta a barokk művészetet Rómában (pl. Szent Péter-bazilika). Georg SCHWAIGER, *Paul V.* LThK 7 (2009) 1523–1524.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

ros-nepos kinevezéséig Pietro államtitkár volt. Ezután nagyon hamar megváltozott a helyzete a Kúriában. Hamar visszautasításra talált személyes politikájával és egy spanyolelleses liga tervezésével kapcsolatos vádak okán. 1606 áprilisában eltávolították Ferrara legátusi pozíciójából. Május 21-én Ravennába vonult vissza, ahol több színóduson át munkálkodott a Trienti Zsinat intézkedéseinek gyakorlatba ültetésén. 1621-ben még egy harmadik konklávét is megélt, itt azonban már csupán két szavazattal rendelkezett, azokkal Alessandro Ludovisi bíborost, a későbbi XV. Gergelyt³² (Alessandro Ludovisi, 1621–1625) támogatta. Még a konklávé idején, 1621. február 10-én halt meg. Aldobrandini bíborost is Rómában, a *Santa Maria sopra Minervában* lévő családi kápolnában temették el.

1.3. Gian Francesco Aldobrandini (1545–1601)

A három Aldobrandini-unokaöcs közül Gian Francescót érintette legnagyobb mértékben a törökök elleni háború, annak ellenére, hogy csak a család második vonalához tartozott: 1545. március 11-én született Firenzében, Giorgio fiaként, feleségül vette Olimpia Aldobrandinit, aki a későbbi pápa unokahúga volt. Ippolito egyházfővé választásával karrierje lendületesen kezdett felfelé ívelni. Gian Francesco átköltözött Rómába. 1592 márciusában a Borgo városrész kormányzójává és az Angyalvár várnagyává nevezték ki. Utána a Pápai Gárda parancsnoka, majd az Egyház tábornoka lett. 1593 márciusában már Ancona helytartója volt. Befolyása volt a pápára és Pietróra egyaránt, annak ellenére, hogy hozzájuk képest nem volt művelt.³³ VIII. Kelemen így 1594 novemberében megbízta egy nagyon előkelő spanyolországi küldöttséggel, amit a neki adott pápai instrukció tanúsít.³⁴ Feladata az volt, hogy a császár számára spanyol gyorssegélyt kérjen a törökök ellen és előmozdítsa a törökellenes liga létrehozását.³⁵ Így a spanyol–francia béke érdek-

³² XV. Gergely, Alessandro Ludovisi, pápa (1621–1623). 1554-ben született Rómában, reformpápa volt. 1622-ben megalapította a Hitterjesztési, mai nevén Népek Evangelizációja Kongregációt. Georg SCHWAIGER, *Gregor XV.* LThK 4 (2009) 1022–1023.

³³ GUARINI, *Aldobrandini, Gian Francesco*, 104.

³⁴ „[...] *la quale sendo stata da Dio costituita il più potente re fra' i christiani et consequentemente fidata in lei la principale speranza del soccorso ne' bisogni della sua chiesa, deve corrispondere a tante gratie et sì sublime vocatione per gratitudine verso Dio, per riputatione et gloria propria, per fuggire la nota che lascierà al suo nome, se in tanti et sì urgenti bisogni abbandonasse la christianità, per quello che deve alla Casa sua propria et al sangue suo, portandosi pericolo e di vedere andare in servitù o di ridursi a gentilhuomini di cappa et spada quelli che sono a Sua Maestà nipoti, cugini, cognati et più prossimi parenti che possano essere, et finalmente per l'interesse de' suoi stati proprii non solo non lontani, ma vicinissimi al pericolo et sottoposti al danno dell'inimico.*” Első pápai instrukció Giovanni Francesco Aldobrandini spanyolországi pápai követ számára. Róma, 1594. november 10. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 278–303, idézve 280.

³⁵ Első pápai instrukció Giovanni Francesco Aldobrandini spanyolországi pápai követ számára. Róma, 1594. november 10. Uo. 278–303.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

ben is munkálkodnia kellett,³⁶ mert ez volt a feltétele az Oszmán Birodalom elleni offenzív háború megindításának.³⁷ Amikor 1595. május 16-án visszatért Rómába, VIII. Kelemen a pápai sereg vezetését bízta rá, amelyet ő maga küldött a császár megsegítésére Magyarországra. Június 18-án ünnepélyes keretek között adta át neki a pápa a csapat parancsnokságát a *Santa Maria Maggiore*-bazilikában. Az egyesült seregek szeptemberben bevették Esztergomot és Visegrádot, a további sikerek azonban elmaradtak.³⁸ VIII. Kelemennek egy, Gian Francescót is megfertőző járvány miatt vissza kellett hívnia a seregeket.

1597-ben kezdődtek a második hadjárat előkészületei. A generális februárban tárgyalt Rudolf királlyal³⁹ (1576–1608) a török háborúkról Bécsben. Aldobrandini Buda felé indult volna, míg a császáriak Pápa és Győr felé. Pápa augusztusban kapitulált, Győr ostroma azonban hosszúra nyúlt és nem járt sikerrel. Betegségek miatt Aldobrandini úgy döntött, hogy feloszlatta a sereget, majd visszaindult Rómába, ugyanis ott felmerült egy Ferrara miatti háború lehetősége is.

Az 1600-as szentév az ő számára más téren is hozott fejleményeket. Februárban a nunciusként a birodalmi alkancellárral folytatott beszélgetése során körvonalazódott annak a terve, hogy Gian Francesco Erdély fejedelme lehetne és feleségül vehetne egy főhercegnőt (55 éves volt ekkor). Természetesen mindezt nem ingyen: a pápa cserében átvállalta volna a tartomány védelmi költségeit.⁴⁰ A terv már csak azért sem valósult meg, mert a fejedelemség politikai viszonyai nem a prágai elképzeléseknek megfelelően alakultak: Báthory (újra) nem mondott le a trónról és fejedelem maradt.

1601-ben Kelemen a „*lunga campagna*” harmadik hadjáratát szervezte. Ezúttal a császáriak másképp akartak eljárni, mint az előző alkalommal: Budát, egy nagyobb várat akartak megtámadni a kisebb Kanizsa helyett, ez azonban újabb feszültségeket okozott köztük és a pápai generális között. Tervét azonban nem tudta

³⁶ Második pápai instrukció Giovanni Francesco Aldobrandini spanyolországi pápai követ számára. Róma, 1594. november. Uo. 304–320.

³⁷ „*La Santità di Nostro Signore, havendo fatta elezione della persona sua per mandare al Re Cattolico in questi urgenti bisogni per servizio delle cose d’Ungheria, ha anco considerato che il negotio di Francia è hoggi de altrettanta importanza quanto quello, et forse più, poiché si tratta della quiete salute di tutta la christianità, oltre che quello può havere dependenza di questo.*” Uo. 304–305.

³⁸ Gian Francesco Aldobrandini magyarországi hadjáratairól korábban már jelentek meg magyar nyelvű publikációk, többek között: BANFI Florio, *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*. In: Hadtörténeti Közlemények 40 (1939/1) 1–33.; FRAKNÓI Vilmos – LUKCSICS József, *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Veszprém 1896–1907. (CD-ROM: Veszprém 2007.)

³⁹ I. (Habsburg) Rudolf, német-római császár (II. Rudolf néven), cseh (1576–1612) és magyar (1608-ig) király. 1552-ben született Bécsben. 1572. szeptember 25-én Pozsonyban koronázták magyar királlyá. Székhelye Prágában volt, ő volt a tizenöt éves háború királya. Rudolfnak nem volt házastársa, így törvényes gyermeke sem. 1608-ban arra kényszerítették, hogy mondjon le a magyar koronáról és Ausztriáról. BERTÉNYI-DIÓSZEGI-HORVÁTH-KALMÁR-SZABÓ, *Királyok könyve*, 98–99.

⁴⁰ NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 98.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

már megvalósítani: megbetegedett, majd 1601. szeptember 17-én Varasdon meghalt.⁴¹ Holttestét Rómába szállították, ahol a *Santa Maria sopra Minerva* Aldobrandini-kápolnájában ünnepélyes keretek között eltemették. A rá következő évben szobrot és emléktáblát avattak neki a Capitolinuson. Egy, a nyolc erényét felsoroló és ravatalát bemutató *avviso* egy feliraton „*Strigonii expugnator*”-nak, Esztergom meghódítójának⁴² nevezi. Halála után Rudolf posztumusz meg akarta adni neki a birodalmi fejedelem címet, de Róma ezt „*izléstelennek*” ítélte.⁴³

1.4. Iacopo Aldobrandini (1535–1606)

Firenzében született 1535-ben Francesco és Clarice Ardinghelli fiaként, az Aldobrandini pápa távoli rokonsághoz tartozott. Tízéves volt, amikor kanonoki kinevezést biztosítottak neki a római *San Lorenzo*-bazilikában. 1550-ben azonban erről lemondott és egy hasonló lehetőséghez jutott Firenzében. Ezután San Pietro in Boscolóban szolgált, a toszkán nunciatura auditora, majd a nuncius helyettese volt. 1585-ben Rómába ment, ahol az Apostoli Signatura referendáriusa lett. 1589-ben megkapta Ancona alkormányzói hivatalát, 1592. február 25-én értesítést kapott arról, hogy Fano kormányzójának nevezték ki. Ezzel talán pályájának csúcsát érte volna el, ha Ippolito Aldobrandinit nem választják január 30-án pápává. Testvérét, egy másik Pietro Aldobrandinit a Pápai Gárda kapitányává nevezték ki, ő pedig 1592. március 13-án Nápoly apostoli nunciusa lett; 1593. november 15-én Troia püspökévé és pápai trónállóvá nevezték ki. Csak egy instrukciót kapott, amely csupán az elődjének írott dokumentumokat és egyéb emlékeztetőket tartalmazott.⁴⁴ Megpróbálta hűen végrehajtani a Kúria döntéseit és a Trienti Zsinat reformjait. Bürokratikus mentalitása és sajnálatos emberi és keresztényi hiányosságai Tommaso Campanella⁴⁵ ügyében váltak világossá. VIII. Kelemen halála után az idős férfi hamar lemondott és visszavonult Firenzébe, ahol 1606. november 10-én meghalt. A *San Lorenzo*-bazilikában temették el.

⁴¹ Ludwig Freiherr von PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. 11. *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Reformation und Restauration: Klemens VIII. (1592–1605)*. Freiburg im Breisgau 1927. 223.; Filippo BRANCUCCI, *Der Beitrag des Hl. Stuhles zum Krieg gegen die Türken im Jahre 1601*. 197. InnsbHSt 5 (1982) 199–203.; A DBI nem nevez meg helyet. Vö. GUARINI, *Aldobrandini, Gian Francesco*, 105.

⁴² 1601. december 19. BAV Urb. Lat. 1069, foll. 767–771.

⁴³ NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 99.

⁴⁴ Jacopo Aldobrandini, nápolyi nuncius, 1592. március 13-án. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 20.

⁴⁵ Tommaso Campanella (1568–1639) domonkos szerzetes. Többször állt bíróság előtt eretnekesség vádjával és az életvitele miatt. 1599-ben spanyolelles összeesküvéssel vádolták meg. 1602-ben elítélték, 1629-ig börtönben ült. Campanella ezután Párizsba menekült. Több, főleg filozófiai művet írt. Henning OTTMANN, *Campanella, Tommaso*. LThK 2 (2009) 913.

2. „Először a török árral kell szembenézni, csak utána az eretnekekkel”

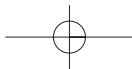
Az Aldobrandini pápa volt talán a korabeli uralkodók közül az, aki a leginkább igyekezett megvalósítani egy, a török ellen létrejövő szövetség tervét. Ez világosan megmutatkozik, ha az egyházfőnek a nunciosok, követek és a különleges követek részére írt általános vagy más néven főinstrukciókból rövid statisztikát készítünk. A 99 instrukcióból gyakorlatilag 25 a tizenöt éves háborúval foglalkozik. A főinstrukciók olyan közvetlen üzenetek, amelyek nem protokolláris szinten közvetítik a pápa szándékát. VIII. Kelemen nem is csupán az európai udvarokat akarta mozgósítani, hanem Konstantinápolyban és Perzsiában is keresett szövetségeseket. Ezen igyekezetét bizonyos tekintetben nevezhetjük rendkívülinek is, azonban Peter Bartl megjegyzése is helytálló:

„VIII. Kelemen (1592–1605) külpolitikájának sikerei nem maradtak el: neki sikerült a IV. Henrik francia királlyal való kiegyezés (1595), a breszti unió létrehozása (1596), a vervins-i béke közvetítése Franciaország és Spanyolország között (1598) és ugyanebben az évben Ferrara egyesítése a pápai állammal. Egy területen azonban nem volt sikere a pápának, ez az amúgy szintén nagy igyekezettel kezelt törökpolitika volt.”⁴⁶

Nem egyszerű megválaszolni a kérdést, hogy miért nem volt sikeres a pápa ezen a téren. Európa egész politikai helyzete nyugtalan volt. Az egyes államok inkább önmön belső és külső nyugalomuk megtalálására fektettek hangsúlyt, saját feszült helyzetükkel igyekeztek megbirkózni, így Franciaországnak először a királyát kellett elismertetnie. Egy további nehézsége volt az időszaknak, hogy a reformáció is akadályozta a megállapodásokat, így pl. egy liga tervezésénél a protestáns Anglia csatlakozása elvből szóba sem jöhetett. A Habsburgok országaiban sok volt a belső feszültség. Néhány protestánsná lett fejedelmet Németországban és más országokban a katolikusok iránti gyűlölete a törökök pártjára állított.⁴⁷ Ebben a labilis helyzetben próbált meg VIII. Kelemen közös, a török elleni harcra szólítani.

⁴⁶ „Der Außenpolitik Papst Clemens' VIII. (1592–1605) können Erfolge nicht abgesprochen werden: Ihm gelang die Aussöhnung mit Heinrich IV. von Frankreich (1595), der Abschluss der Union von Brest (1596), die Vermittlung des Friedens von Vervins zwischen Frankreich und Spanien (1598) und im gleichen Jahre die Vereinigung Ferraras mit dem Kirchenstaat. Auf einem Gebiet hatte der Papst allerdings keinen Erfolg, in seiner Türkenpolitik, obwohl er sie mit nicht minder großem Eifer betrieb.” Peter BARTL, *Der Türkenkrieg: Ein zentrales Thema der Hauptinstruktionen und der Politik Clemens' VIII.* 67. In: *Das Papsttum, die Christenheit und die Staaten Europas 1592–1605, Forschungen zu den Hauptinstruktionen Clemens' VIII.* Hrsg. Georg LUTZ. Tübingen 1994. (Bibliothek des Deutschen historischen Instituts in Rom 66.) 67–76.

⁴⁷ L. F. Cav. MATHAUS-VOLTOLINI, *Die Beteiligung des Papstes Clemens VIII. an der Bekämpfung der Türken in den Jahren 1593–1595.* 306–307. *Römische Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte* (RömQ) 15 (1901) 303–326, 412–424.

2.1. Az oszmánok elleni harc mint keresztényi kötelesség

Amikor a clermont-i zsinaton 1095-ben meghirdették az első keresztes háborút, az igazságos háború (*bellum iustum*) vagy a szent háború (*bellum sacrum*) gondolata állt a háttérben, a szent helyek hitetlenektől való megszabadításának céljával. Az egyház egyúttal a lovagi eszmét akarta egyházivá tenni. Így jöttek létre gyorsan a lovagrendek is. Különösen a keresztes hadjáratok elején zarándoklatoknak (*peregrinatio*) tekintették ezeket a háborúkat, a részvételt személyes áldozathozatalként, vezeklésként és Isten különleges szolgálataként tartották számon. Így sok keresztény és számos uralkodó is céljának tekintette, hogy keresztes legyen.⁴⁸ Ez a gondolat, ha némiképp más formában is, még a 16. században is jelen volt. Az 1514-es magyarországi parasztfelkelés is egy keresztes sereget összehívó bullával kezdődött. VIII. Kelemen 1594-ben maga is írja egy brevéjében, hogy úgy kellene harcolni a törökök ellen, mint annak idején Bouillon Gottfried⁴⁹ tette az első keresztes hadjárat során.⁵⁰ A pápa arra buzdította a keresztényeket, hogy a hitetlenek ellen ugyanúgy küzdjenek, mint az eretnekek ellen teszik. Már az 1592. november 27-i konzisztórium alkalmával imákat rendelt el Rómában arra a szándékra, hogy a törököket és az eretnekeket a katolikus vallás dicsőségére le lehessen győzni. Egyidejűleg búcsút ígért azoknak, akik ebben részt vesznek. Giulio Antonio Santorónak,⁵¹ Santa Severina bíborosának konzisztóriumai aktái alapján maga is imádkozott ezért 1592. november 29-én, advent első vasárnapján az Apostoli Palotában.⁵² A legfontosabb érv az országok ligába való tömörülése mellett továbbra is a „*keresztény szent hitből fakadó kötelezettség*”⁵³ volt.

⁴⁸ Nikolas JASPERT, *Kreuzbewegung, Krezzüge*. 469–470. LThK 6 (2009) 469–473.

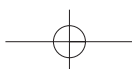
⁴⁹ Bouillon Gottfried (1060–1100), hadvezér az első keresztes hadjárat idején (1096–1099). Gottfried 1099-ben meghódította Jeruzsálemet, majd ott halt meg. Gyakran idealisztikusan ábrázolták. Matthias WERNER, Gottfried von Bouillon. LThK 4 (2009) 947.

⁵⁰ „*Numquid fortasse brevis facta est manus Domini aut imbecilla, qui Godofridum Bullonium fortem illum quidem et egregie pium principem, sed unum tamen et mediocri potentia tot victoriis contra barbaras et multitudine fere innumerabiles nationes illustravit?*” Bréve Vilmos bajor hercegnek, 1594. március 14. Ed. Josef SCHWEIZER, *Römische Beiträge zur Korrespondenz des Herzogs Wilhelm V. von Bayern aus den Jahren 1593–1594*. *144–*146. Teil 2. RömQ 28 (1914) *130–*151, *199–*214.

⁵¹ Giulio Antonio Santoro (1532–1602) bíboros, Santa Severina érseke. Casertából származott, Nápolyban végzett *utroque iure*, majd 1557-ben pappá szentelték. 1566-ban kinevezték Santa Severina érsekének (ezért említik a korabeli dokumentumok Santa Severina bíborosként). 1570-ben lett bíboros. Különösen érdeklődött az ortodox egyház iránt, nagyvonalú, karitatív ember hírében állt. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, LXXVI.

⁵² BAV Barb. Lat. 2871, foll. 695–696. Lásd a 2. függelékét.

⁵³ „*Il primo capo è il vincolo della santa fede et religione christiana.*” Instrukció Paolo Sanvitale, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1594. január 24. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 216–225, idézve 217.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

A pápa egyik első instrukcióját Attilio Amalteo⁵⁴ erdélyi követ számára állította ki 1592. március 10-én,⁵⁵ azzal a megbízással, hogy gondoskodjon a rekatolizációról és az országgyűlés által 1588-ban betiltott jezsuiták működésének ismételt engedélyeztetéséről.

Ugyanebben az évben VIII. Kelemen egy hadbiztost, Giovanni Battista Doriát⁵⁶ küldte a háború miatt Magyarországra. Neki az volt a feladata, hogy a visszahódított területek rekatolizációjával foglalkozzon, ami nagyon fontos ügynek számított, ezért utasították: „gondoskodjon arról, hogy a katolikus papok azonnal jelen legyenek, hogy hirdessék az Isten igéjét és kiszolgáltassák a szentségeket”.⁵⁷ Nemcsak az esztergomi primás kinevezéséről kellett gondoskodnia, hanem segítséget kellett kérnie a jezsuitáktól vagy pedig „Szent Márton apátjától”,⁵⁸ aki a római Collegium Germanicum alumna volt. A *Germanicum*, illetve helyesebben 1580 óta már *Germanicum et Hungaricum* egy jezsuita vezetésű római szeminárium volt missziós papok képzésére a birodalom, illetve a Szent Korona Országai számára. A Steinhuber-féle kollégiumtörténet alapján lehetett beazonosítani ezen *frater maior* kilétét. Valószínűleg Baranyay Pálról van szó, aki 1586 és 1593 között volt Rómában,

„akinek a rektor távozásakor a legnagyobb dicséretét fejezte ki, amikor Magyarországra megérkezett, Rudolf császár Szentmárton⁵⁹ kommandátor főapátjának nevezte ki, amelynek konventje a közeledő törökök elleni félelmében már korábban feloszlott. A törökök valóban megszerezték a fiatal apát által hősiesen védett apátságot. Többször is megvádolták irigyei, azonban mindig becsülettel kiállta a vizsgálatokat. Mindenki igazolta, hogy megingathatatlanul hirdette az

⁵⁴ Attilio Amalteo (1545–1633), címzetes athéni érsek, nuncius. A Treviso melletti Oderzóban született, Paviában és Rómában tanult (*Collegium Romanum*). Amalteo a Kúrián szolgált és a későbbi VIII. Kelemen pápát elkísérte Lengyelországba 1588–1589-ben. VIII. Kelemen idején többek között erdélyi követ (1592) és magyarországi hadbiztos (1595) volt. 1606-ban kölni nuncius címzetes érsek. 1610-től ismét a Kúrián tevékenykedett. Uo. CLXV–CLXVII.

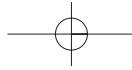
⁵⁵ Instrukció Attilio Amalteo erdélyi követ számára. Róma, 1592. március 10. Uo. 11–19.

⁵⁶ Giovanni Battista Doria (1573–1642) bíboros, palermói érsek, alkirály. Genovában született, Spanyolországban tanult filozófiát és teológiát. Doria a Kúriában szolgált. 1594-ben hadbiztosként érkezett Magyarországra, Gian Francesco Aldobrandini nem volt vele megelégedve, így felmentették megbízatása alól. Az 1604-es bíborosi kinevezéséig nem volt a Kúriában. 1608 után Nápoly protektoraként és Palermo érsekeként spanyol szolgálatban volt. Háromszor is ellátta néhány hónapra Szicília alkirályának feladatát. Uo. CXCII–CXCIII.

⁵⁷ „[...] *provedere che s'habbino subito sacerdoti cattolici, che predichino la parola di Dio et amministrino li Santissimi Sacramenti*”. Instrukció Giovanni Battista Doria magyarországi hadbiztos számára. Róma, 1594. július 5. Uo. 261–266, idézve 264.

⁵⁸ „[...] *o dall'Abbate di San Martino*.” Uo.

⁵⁹ A Szent Márton hegyén lévő (mai nevén pannonhalmi) bencés főapátságról van szó, amely ebben az időben nem működött.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Isten igéjét és szent utat járt be. Sajnos a kiváló pap a szerencsétlen kimenetelű keresztési csatában 1596-ban elesett.”⁶⁰

Hasonló törökellenes és missziós reményekkel küldték Doria utódait is Magyarországra 1595 májusában és novemberében, 1597-ben, majd 1601-ben;⁶¹ gyakran Doria instrukcióit kapták meg ők is. A pápa egyházfőként nagyon fontosnak tartotta, hogy törődjön a keresztényekkel és a kereszténység (ismételt) elterjesztésével.

Úgy tűnik, a törökök fontos problémát jelentettek számára. VIII. Kelemen a nunciuson keresztül értesítette a spanyol királyt arról, hogy fontossági sorrendben, először a török árral kell szembenézni, csak utána a franciaországi eretnekekkel, mert előbbiek sokkal veszélyesebbek és mindent tönkretesznek.⁶²

A szent háború és a *Respublica Christiana* gondolata nem csupán a pápára gyakorolt nagy hatást. A gyakran a hagyományos ellenségképből és klisékből álló törökellenes propaganda jól működött, akár a törökkel szövetséges országok lakosságának körében is.⁶³ Amikor 1594. február 14-én a bíborosok ülészetek, arról döntöttek, hogy Itáliában a háború miatt új adót vezetnek be (ún. hatod). Santoro bíboros konzisztórium-i aktáiban található egy személyes feljegyzés, amely szerint a pápa kezdeményezését az egyházi állam pénzügyi problémái ellenére fontosnak tartja, mert az szerinte az egész kereszténységet érintő ügy („*propter publicam, et universalem causam Reipublicae Christianae imponantur*”), az egyetemes zsinati és a pápai dekrétumokkal is egyezik („*prout ex decretis Conciliorum generalium, et Summorum Pontificum, requiritur*”).⁶⁴

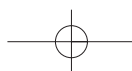
⁶⁰ „[...] dem der Rektor bei seinem Abgange das höchste Lob spendete, wurde, kaum in Ungarn angekommen, vom Kaiser Rudolf zum Kommendatar-Erzabt von Martinsberg erwählt, dessen Konvent sich aus Furcht vor den anrückenden Türken aufgelöst hatte. Die Türken bemächtigten sich auch wirklich der Abtei, welche der junge Abt heldenmütig verteidigt hatte. Er wurde nachmals von seinen Neidern angeklagt, bestand aber mit Ehren die eingeleitete Untersuchung. Jedermann bezeugte, dass er das Wort Gottes unermüdlich gepredigt und einen heiligen Wandel geführt habe. Leider fiel der ausgezeichnete Priester im Jahre 1596 in der unglücklichen Schlacht bei Keresztes.” Andreas STEINHUBER, *Geschichte des Kollegium Germanikum et Hungarikum in Rom*. Freiburg i. Br. 1906. 350.

⁶¹ Instrukció Geronimo Matteucci magyarországi hadbiztos számára. Róma, 1595. május 26. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 354–361.; Instrukció Geronimo Matteucci magyarországi hadbiztos számára. Róma, 1595. november 27. Uo. 389–396.; Instrukció Buonvisio Buonvisi magyarországi hadbiztos számára. Róma, 1597. május 17. Uo. 482–487.; Instrukció Buonvisio Buonvisi, magyarországi hadbiztos számára. Róma, 1595. május 26. Uo. 662.

⁶² „Et poichè non è né così vicino né così commune il pericolo che si può temere dagli heretici di Francia come quello che soprastà dal furore de’ Turchi, bisognerà mostrare a Sua Maestà che è necessario ovviare prima a questo torrente, quale se si lascia traboccare sopra i presenti deboli ripari, manderà ogni cosa in rovina.” Instrukció Camillo Borghese, spanyolországi különleges követ számára. Róma, 1593. október 6. Uo. 155–169, idézve 160.

⁶³ NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 2–8.

⁶⁴ BAV Barb. Lat. 2871, foll. 714–715, idézve fol. 714v.

2.2. Pápai ligatervek

Pontifikátusának elején egy bizonyos Pietro Cedulini püspök átnyújtott VIII. Kelemen pápának egy beszédet, amely a következő címet viselte: „*Oratione per la diffesa, contra il Turco. Al Santissimo et Beatissimo Padre, et Signor Nostro Papa Clemente VIII. Pontefice Massimo*”,⁶⁵ és amelyben az egyházfőt egy liga létrehozására buzdítja V. Piusz példája alapján, akinek a ligával kapcsolatos tevékenységét közelről, kúriai jogászként követhette nyomon. Ki is volt ez a Cedulini? Ludwig von Pastor⁶⁶ apostoli vizitátornak és delegátusnak tartja Pietro Cedulinit. Ez a tézis azonban nem tartható, hiszen ez a Cedulini Nona püspöke volt, aki 1580-ban Konstantinápolyba utazott apostoli vizitátorként és delegátusként, többek között azzal a feladattal, hogy mindenekelőtt felkeresse Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Magyarország, Bosznia és Szerbia szláv keresztényeit.⁶⁷ 1582 elején megbetegedett, majd Temesváron meghalt,⁶⁸ mindez tehát tíz évvel VIII. Kelemen pápaságának kezdete előtt történt. A szóban forgó mű sem származhat tőle, mert az későbbi eseményekről, pl. Sziszek bevételéről is említést tesz, ezen kívül a szerző magát Lesina püspökének nevezi. Volt egy Pietro Cedulini (ma ismertebb nevén Cedolini) nevű püspöke Lesinának (Dalmácia, horvátul Hvar). Ő főpáosztorként tevékenykedett ott a katolikus megújulásért. Ő írhatta ezt az *orationét*, habár a vele foglalkozó lexikonbejegyzés nem ismeri ezt a művet.⁶⁹

Az *Oratione* azért fontos, mert pontos leírást ad a török terjeszkedésről és az ezáltal okozott problémákról. Az az érdekessége, hogy ebben az opusban a szerző helyesen látja előre, hogy VIII. Kelemen megpróbál majd létrehozni egy törökellenes szövetséget, akkor is, ha nem valószínű, hogy VIII. Kelemen tőle hallott volna erről először. A szerző pontosan felismeri, hogy az Oszmán Birodalom még tovább akar terjeszkedni. A püspök felhívja a figyelmet arra, hogy „*elsődleges szándékuk és döntésük, hogy Itália felett átvegyék az uralmat*” [11], ezt azzal is bizonyítani tudja, hogy Konstantinápolyban már olaszul beszélnek. Így akarta talán még jobban felhívni a figyelmet a veszélyre? Az mindenesetre biztos, hogy ez a fenyegetés nem volt irreális, a pápa sikerrel érvelt vele a különböző itáliai udvarokban. Különösen Kanizsa bevétele (1600) tette a veszélyt kézzelfoghatóvá Itáliában. Hvar püspöke arra bátorított, hogy alakuljon egy szent liga, mint ahogyan az már V. Piusznál a ke-

⁶⁵ BAV Vat. Lat. 5485, Lásd az 1. függelék.

⁶⁶ PASTOR, *Geschichte der Päpste*, 200., 5. jegyzet; Adolf GOTTLÖB, *Die lateinischen Kirchengemeinden in der Türkei und ihre Visitation durch Petrus Cedulini, Bischof von Nona, 1580–1581*. In: *Historisches Jahrbuch*, München (HistJb) 6 (1885) 42–72.

⁶⁷ MOLNÁR Antal, *Szentszék és a hódoltsági missziók*. *Vigília* 64/7 (1999) 492–502.

⁶⁸ GOTTLÖB, *Die lateinischen Kirchengemeinden*, 43, 47.

⁶⁹ Pietro (Petar) Cedolini (Cedulini) (?–1634). Zárában született, jogi területen szerzett doktori címet. 1592 májusa és 1594 között Rómában tartózkodott. A tanulmány egy másik művet említ tőle: *Relatione del presente stato dell'imperio Turchesco et molti particolari degni di consideratione, fatta al Clemente VIII.*, 1594. In: *Hrvatski biografski leksikon*. Gl. urednik Aleksandar STIPČEVIĆ. Zagreb 1983–. (HBL) 2 (1989) 613.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

resztény flotta 1571-es lepantói nagy győzelménél sikerült [3]. VIII. Kelemen valóban egy, az *Orationéban* ajánlottakhoz hasonló szövetséget akart létrehozni a nagyhatalmakkal, a legmagasabb diplomáciai eszközöket segítségül hívva [12], így „biztosította Őszentsége a kereszténységet a szárazföldön és a tengeren egyaránt; a császár, a lengyel és a moszkvai király [sic!] ezen ligájával” [14], amely Cedulini szerint a szövetség legfontosabb részét képezte volna, más keresztény államokkal együtt. Így Spanyolország és Velence támadta volna meg az oszmánokat a tengeren [13] egy offenzív háború keretében, míg a többiek, pl. perzsák, örmények, tatárok, oláhok, moldávok és erdélyiek szárazföldön álltak volna készenlétben arra, hogy „felkeljenek és újra elnyerjék szabadságukat” [12]. VIII. Kelemen tragikus sorsa, hogy nem érthette el ezt a célját. Cedulini valószínűleg pontosan tudta, hogy nem egyszerű a keresztény fejedelmeket egy ligába tömöríteni:

„Nagy részük nem része a katolikus uniónak az elválasztó eretnokség és az őket foglalkoztató háborúk miatt, a másik részükben pedig nincsen meg a kölcsönös bizalom, inkább gyanúval tekintenek egymásra. Így nehezen lehet stabil uniót létrehozni belőlük.” [10]

Végül valóban ez akadályozta meg az unió létrejöttét. Ezért írják VIII. Kelemenről néha, hogy olyan egyházfő volt, aki nem foglalkozott Szent István koronaországainak és Európának a megmentésével.

Karl Jaitner, aki kiadta 1993-ban a nunciusoknak küldött pápai instrukciókat, illetve az ezeket az általános instrukciókat egy évvel később kommentáló Peter Bartl vagy Agostino Borromeo, aki a pápa életrajzát megírta 1982-ben a *Dizionario Biografico degli Italiani* számára, szintén kifejezésre juttatja, hogy a pápa ez irányú törekvései nem voltak sikeresek. Akkor is, ha nem tudott létrehozni egy ligát, nagyon pozitív elképzelései voltak a ligatervekről Cav. L. F. Mathaus-Voltolini (1901), M. Petrocchi (1955) és J. P. Niederkorn (1993) szerint. Vannak olyan VIII. Kelemenről szóló művek és cikkek, amelyek a pápának a törökkérdésben tett fáradozásait szinte nem is említik, ilyen Georg Schwaiger is. A Jedin-féle *Handbuch der Kirchengeschichte* nem túlzottan pozitív fényben tünteti fel az egyházfőt. Ludwig von Pastor a *Geschichte der Päpste* című mű 11. kötetének 804 oldalából csupán 31-et szentel ennek a témának, ezzel szemben az új *Storia della Chiesa* (1988) egy jó féloldalas összefoglalást nyújt VIII. Kelemen erőfeszítéseiről.⁷⁰ A *Histoire du*

⁷⁰ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, XVII.; BARTL, *Der Türkenkrieg*, 67.; AGOSTINO BORROMEIO, *Clemente VIII*. 271. DBI 26 (1982) 259–282.; MATHAUS-VOLTOLINI, *Die Beteiligung*, 308.; MASSIMO PETROCCHI, *La politica della Santa Sede di fronte all'invasione ottomana*. Napoli 1955. 85–87.; NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 101–102.; GEORG SCHWAIGER, *Die Päpste der katholischen Reform und Gegenreformation von Pius V. bis Leo XI*. 100–101. In: *Gestalten der Kirchengeschichte*. Hrsg. Martin GRESCHAT. 12. *Das Papsttum*. 2. *Vom großen abendländischen Schisma bis zur Gegenwart*. Stuttgart–Berlin–Köln, 2. kiad. 1994. 79–102.; PASTOR, *Geschichte der Päpste*, 198–229.; *Handbuch der Kirchengeschichte*. Hrsg. Hubert JEDIN. 4. *Reformation. Katholische*

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Christianisme (1992) egy mondatot ír ezen próbálkozásról, amely a francia verzióban még hibás is.⁷¹

VIII. Kelemen nagyon igyekezett megoldani a törökkérdést pápasága idején, csak Európa volt túlzottan nyugtalan és felkészületlen arra, hogy csatlakozzon a pápához. A pápát azonban mégis az oszmánok elleni „keresztes háború” egyik, sajnos gyakran elfelejtett nagy támogatójaként tarthatjuk számon.

3. Pápai kísérletek a szövetségekötésre és a segítségnyújtásra

Amikor VIII. Kelemen 1592 tavaszán pápává választották, még érvényben volt a nem sokkal korábban Rudolf és II. Murád (1574–1595) által megújított⁷² fegyverszünet. A pápa mégis szem előtt tartotta a „kereszténység ősi ellenségének” Magyarországról, sőt, Európából való kiűzését.

3.1. „Strigonii expugnator”: a háború első éve (1592–1595)

Pápaságának legelején 20 000 aranytallért küldött a törökök elleni háborúhoz. Ekkor még nem volt nyílt a konfliktus, amikor azzá vált, újabb pénzüsszegeket küldött.⁷³

Néhány évvel később a következőket írja a háború miatt az itáliai fejedelmi udvarokba küldött rendkívüli nunciusnak szóló instrukciójában:

„Minden okból, a szent keresztény hitért végzett szolgálatért lélekben, és a várható veszély miatt is szükséges megvédeni és megerősíteni jó és elégséges katonasággal ezt a védőbástyát Horvátország határainál, Magyarországon és egész Németországban is, [...] hogy ez a nagy, veszélyes folyam ne csapjon át és ne érjen ide.”⁷⁴

Reform und Gegenreformation. Hrsg. Erwin ISERLOH – Josef GLAZIK – Hubert JEDIN. Freiburg–Basel–Wien, 3. kiad. 1985 (1999). 531–533.; *Storia della Chiesa*. 18/2. *La Chiesa nell’età dell’assolutismo confessionale dal concilio di Trento alla pace di Westfalia*. A cura di Luigi MEZZADRI. Milano 1988. 141.

⁷¹ „Mais sa tentative de croisade contre les Turcs en Dalmatie [?] tourna court.” *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*. 8. *Le temps des confessions (1530–1620/30)*. Dir. Marc VENARD. [Paris] 1992. 249. A német verzió pontosabb: „Die große Gefahr für das christliche Abendland, die Türken, konnte dagegen der Papst nicht bannen; der von ihm mit durchgeführte »Kreuzzug« scheiterte.” *Die Geschichte des Christentums. Religion – Politik – Kultur*. 9. *Das Zeitalter der Vernunft (1620/30–1750)*. Freiburg–Basel–Wien 1998. 277.

⁷² III. Murád török szultán (1574–1595). 1546-ban született Konstantinápolyban, apját követte a trónon. A Perzsia elleni háborúban (1576–1590) elfoglalta Karst, Jerevánt, Grúziát és Tebrizt. Uralkodása azonban nem múlt el lázadások nélkül. Ő kezdte meg a tizenöt éves háborút. A szultán valószínűleg 1595. január 16-án halt meg Konstantinápolyban. BE 13 (1971) 80.

⁷³ ROBERG, *Türkenkrieg*, (65) 228.

⁷⁴ „Onde per ogni ragione et di spirito per servizio della santa fede christiana et di temporalità per li pericoli imminenti è necessario di mantenere e fortificare con buona et sufficiente militia

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Európának ez a része eszerint védőfal, védőbástya (*antemurale*) szerepét tölti be a kontinens többi része felé, az államoknak tehát a saját biztonságuk védelme mellett erkölcsi kötelességük is a török elleni fellépés. Ezzel igyekezett tehát a pápa megszervezni az országok közös akcióját több irányból is. Erdélyben, ahová Attilio Amalteót küldte nunciusként, felmerült annak lehetősége, hogy a fejedelem egy Habsburg főhercegnőt vegyen feleségül, így tovább erősítve a szövetségi viszonyt a keresztény táborban. A katolikus oldal erősítése céljából pápai fakultásokat osztott.⁷⁵ Ezen első lépésekkel keresett az egyházfő szövetségeseket a protestáns országban, amely földrajzilag az oszmánok és a keresztények között feküdt, és így választania kellett a két tábor között. Itt készítette elő Alfonso Carillo SJ⁷⁶ az ügyet. A körülmények miatt titkos audienciákra volt szükség a katolikus fejedelmek és a nuncius között.⁷⁷ Amalteo ezt jelenthette Rómának: „*Hosszas tartózkodásom idején nem pocsékoltam időmet.*”⁷⁸ Amikor hivatalosan is kitört a háború, a pápa felvette a hivatalos kapcsolatot a fejedelmi udvarokkal. A jó képességű és tapasztalt Madruzzo bíboros⁷⁹ küldte Prágába (1593), majd a regensburgi birodalmi gyűlésre (1594). Már a neki küldött első instrukcióból (1593) is világosan kiderül, hogy VIII. Kelemen olyan szövetséggel számolt, amelyben lehetőség szerint Spanyolország, Velence, Erdély, Moldva, Havasalföld, de még Moszkva és Perzsia is részt vett volna, igaz, csak a saját külső és belső problémáik megoldása után (amire már Cedulini püspök is utalt⁸⁰). Franciaország az olyan alapvető belpolitikai nehézségek miatt nem jöhetett szóba, amit a protestánsokkal való küzdelem jelentett, Anglia eretnek királyságként maradt ki. Így VIII. Kelemen öt másik pápai diplomatát küldött még az országgyűlés kezdete előtt Spanyolországba, Kelet-Európába

quel antemurale et propugnacolo della christianità ai confini di Croatia, Ungheria et di tutta Germania, et far gl'argini et ripari ben gagliardi et forti, affinché quel fiume grossissimo et impetuosissimo non sbocchi et venga inanzi [...].” Instrukció Paolo Sanvitale, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1594. január 24. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 216–225, idézve 221.

⁷⁵ Róma, 1593. május 28. In: SZILAS László, *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*. Budapest 2001. 122–123.

⁷⁶ Alfonso Carillo (1553–1618) jezsuita. Spanyolországban született, 1571-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1592–1598 között Báthory Zsigmond gyóntatója volt, utána provinciális Ausztriában, majd rektor Alcalában. Vö. SZILAS, *Alfonso Carillo*.

⁷⁷ Gyulafehérvár, 1592. július 3–4. In: *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia.2/3. Relationes Nuntiorum Apostolicorum in Transsilvaniam missiorum a Clemente VIII. (1592–1600)*. Edidit Andreas VERESS. Budapest 1909. 23–26.

⁷⁸ „*In questa mia lunga dimora non ho perduto affatto in tempo.*” Gyulafehérvár, 1592. június 27. In: *Monumenta*, 15–17, idézve 16.

⁷⁹ Ludovico Madruzzo (1532–1600), bíboros. Trientből (Trento) származott, Leuvenben és Párizsban tanult. Már 1559-ben legátus volt Németországban. 1561-ben bíboros lett, 1567-ben trienti püspök. 1573-ban Németország bíboros protektora lett, 1580-ban a *Congregatio Germanica* elnöke. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, CCVIII–CCX.

⁸⁰ Lásd az 1. függelék.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

(így a török uralom alatt szenvedő albánokhoz, Erdélybe, Moldvába, Havasalföldre, a kozákokhoz és Lengyelországba), Moszkvába és az itáliai fejedelmi udvarokba.⁸¹ Velence jól tudta védeni semlegességét. Spanyolország részvételét nagyon fontosnak tartották.⁸² Érvként felmerült annak jogos sejtése, hogy az angolok és a franciák a spanyolokkal szemben a törökök oldalára állnak.⁸³ Ez világossá teszi, hogy miként vélekedtek Franciaországról a Kúriában még az egészen magas pozíciókban is: annak a gyanúja, hogy ezek az országok esetlegesen a törökök szövetségesei lehetnek (és ez több volt, mint feltételezés), eltávolította Rómát a francofil oldaltól. Nem feledhetjük azonban, hogy csak 1595-ben jött létre a Franciaországgal, illetve a Henrikkel való kiegyezés, és az hozott néhány változást, még ha Franciaország alapvető magatartása ugyanaz maradt is.

Kelemen pápa még abban is reménykedett, hogy hamarosan offenzív háborút indíthat, amihez a spanyolok támogatása is nagyon szükséges lett volna. Ez utóbira fel is hívta a figyelmet: „Azonban az első évszakban kell ezt megpróbálni, úgy, hogy az ellenség ne neszelve meg korábban, mielőtt már a házuk teteje égne.”⁸⁴ Ezen próbálkozásoknak nemcsak az volt a célja, hogy létrejöjjön egy liga, hanem az is, hogy megakadályozzanak egy, az Oszmán Birodalommal történő esetleges szövetségkötést. Lengyelország pozíciója azonban szintén kérdéses volt Róma számára,⁸⁵ annak ellenére, hogy nagy reményeket lehetett táplálni a keleti országokkal szemben, mert azok a saját bőrükön érezték a veszélyt. Az olasz fejedelmeknek a lepantói csata során tapasztalt példás összefogását is követendőként állították be,

⁸¹ Első instrukció Camillo Borghese spanyolországi rendkívüli nuncius számára. Róma, 1593. október 6. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 155–169.; Instrukció Alexander Kumolović kelet-európai követ számára. Róma, 1593. november 10. Uo. 186–204.; Instrukció Paolo Sanvitale, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1594. január 24. Uo. 216–225.; Második instrukció Alexander Kumolović moszkvai követ számára. Róma, 1594. január 27. Uo. 225–232.; Instrukció Paolo Sanvitale, Fabio és Valerio Orsini, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa és követei számára. Róma, 1594. január 30., Uo. 232–245.

⁸² „Ma in somma tutti voltano gli occhi verso la Maestà del Re Cattolico, né si può sperare di far cosa buona con gli altri, se non si vede prima a che ella si risolva.” Első instrukció Camillo Borghese spanyolországi rendkívüli nuncius számára. Róma, 1593. október 6. Uo. 155–169, idézve 158.

⁸³ „Alcuni si assottiglieranno forse in dire che queste arme turcheshe possono essere state mosse da’ consigli di Navarra [= IV. Henrik] e d’Inghilterra, a fine di divertire li Spagnoli dall’Impresa di Francia.” Uo. 159.

⁸⁴ „Ma questa però è opera da tentare nella prima stagione senza che i nemici potessero haver odore prima che sentissero il fuoco in Casa.” Első instrukció Camillo Borghese spanyolországi rendkívüli nuncius számára. Róma, 1593. október 6. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 155–169, idézve 167. Egy másik fontos hely: „Parlò de la prontezza che mostrano tutti a questa impresa [azaz a háború], et in particolare si dilatò sopra quella di Nostro Signore, qual sola doverà mover Sua Maestà a pigliar con grande ardir l’impresa.” Ludovico Madruzzo Cinzio Aldobrandinik, Prága, 1593. november 16. In: ROBERG, *Türkenkrieg*, (65) 267–273, idézve 268–269.

⁸⁵ „[...] et godendo fortuna splendida che mal volentieri si vuole hazardare.” Instrukció Alexander Kumolović kelet-európai követ számára. Róma, 1593. november 10. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 186–204, idézve 202.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

ez az eset magának VIII. Kelemennek is mintául szolgált, amikor fennállt a közeli, Itáliát veszélyeztető fenyegetés, ahogy azt korábban Cedulini hangsúlyozta.⁸⁶ Nem volt hiány visszhang nélkül maradt hízelgésből, amikor „*Itália saját dicsőségére*”⁸⁷ való harcra hívott. A legfőbb érv azonban a „*szent hitben és a keresztény vallásban való egyesülés*”.⁸⁸ Az ortodox világgal összefüggésben egy nyugati–keleti egyházi uniós remény játszott fontos szerepet (amelyet azután 1598-ban Bresztben részben meg is valósítottak). Egy kicsit ezzel összefüggésben tekinthetünk Moszkvának a bizánci császári címre támasztott igényére, amellyel kapcsolatban Róma álláspontja egyértelmű volt: „*ilyen címeiket mindig is a Szentszék adományozott*”.⁸⁹

„*Ahogy V. Sixtus (1585–1590), úgy VIII. Kelemen is a birodalmi gyűlést tartotta a legjobb eszköznek számos egyházpolitikai probléma megoldására*”,⁹⁰ így ez alkalommal is kezdeményezte a grémium összehívását.⁹¹ Az 1594. február 14-i konzisztóriumon⁹² ezen terve a bíborosok egyöntetű helyeslését váltotta ki. Nem volt könnyű feladat a birodalmi fejedelmeket meggyőzni arról, hogy az ő érdekeket szolgálja a birodalmon kívüli császár támogatása egy háború során. A protestánsoknak továbbá kérdés volt az is, hogy akarnak-e együttműködni egy katolikus császárral és a katolikus pápával. Egyébiránt a régi módszert alkalmazták: valamit valamiért... Ezért volt a törökellenes tábor számára a birodalmi gyűlésen a török kérdések tárgyalása az elsődleges és csak utána következtek a hitbeli problémák. Róma számára a törökök elleni háború még fontosabb, és ezért korábban tárgyalandó témának tűnt, mint egy római király megválasztása,⁹³ amely méltóságra IV. Henrik francia király a kálvinisták által előnyben részesített jelöltként került szóba, ahogyan erről maga Madruzzo bíboros is beszámolt Rómának.⁹⁴ A segítség-

⁸⁶ Lásd az 1. függelékét [3].

⁸⁷ „[...] *alla lode propria dell'Italia.*” Instrukció Paolo Sanvitale, Fabio és Valerio Orsini, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa és követei számára. Róma, 1594. január 30. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 232–245, idézve 237.

⁸⁸ „*Il primo capo è il vincolo della santa fede et religione christiana.*” Instrukció Paolo Sanvitale, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1594. január 24. Uo. 216–225, idézve 217.

⁸⁹ „[...] *cotali titoli et dignità sono state sempre conferite da questa Santa Sede.*” Második instrukció Alexander Kumulović moszkvai követ számára. Róma, 1594. január 27. Uo. 225–232, idézve 230.

⁹⁰ „*Wie Sixtus V. (1585–1590), so hielt auch Clemens VIII. einen Reichstag für das beste Mittel zur Lösung der zahlreichen kirchenpolitischen Probleme.*” ROBERG, *Türkenkrieg* (65) 208.

⁹¹ „*Onda la prima risoluzione è stata di mandare il Signore Cardinale Madrucci [= Madruzzo] all'Imperatore per eccitar Sua Maestà a procurare in una Dieta Imperiale di congiungere gli aiuti di tutta la Germania, et per intendere nel rimanente, quali siano li suoi pensieri.*” Első instrukció Camillo Borghese spanyol rendkívüli követ számára. Róma, 1593. október 6. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 155–169, idézve 158.

⁹² BAV Barb. Lat. 2871, foll. 714–715.

⁹³ Instrukció Ludovico Madruzzo bíborosnak, a regensburgi országgyűlés legátus számára. Róma, 1594. március 4. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 246–255. Lásd itt: 246–247.

⁹⁴ Madruzzo bíboros legátus Cinzio Aldobrandini bíborosnak, Trient, 1594. február 23. In: PASTOR, *Geschichte der Päpste*, 704–705.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

gel, ami a követek személyében és a pénzeszközök formájában Rómából érkezett, Prágában is elégedettek voltak.⁹⁵ Éppen csak a liga nem jött létre, annak ellenére, hogy a pápa a tavasszal a török elleni háborúhoz felajánlott 15 000 talléros támogatását a birodalmi gyűlésen még a törökök elleni támogatásról szóló vita előtt havi 30 000 tallérra emelte.⁹⁶ Róma természetesen ennek megfelelően csalódott volt. Ez az összeg nem volt ugyan magas, de nem is alábecsülendő az Egyházi Állam viszonyainak ismeretében. VIII. Kelemen pápává választásakor ugyanis a tiara mellé másik örökséget is kapott: egy 10 523 278 talléros tartozást.⁹⁷ A pápai állam éves bevételei kb. 1,5 millió tallérra rúgtak, ennek kb. kétharmadát a korábbi adósságok kamattörlesztésére kellett félretenni. Maradt tehát félmillió, amelyből 400 000 tallér az éves költségvetés része volt.⁹⁸ Ha ennek fényében tekintünk a pápai összegre, akkor az meglehetősen nagynek számított.

Pénzügyi téren amúgy is bajok voltak. VIII. Kelemen a nyáron a fiatal Giovanni Battista Doria személyében hadbiztost (főkommisszárt) küldött Magyarországra, így gondoskodva arról, hogy a pápai támogatás a megfelelő helyre érkezzen meg. Az anyagi segítség ugyanis Prágán át csak lassan és nem is egészében érte el a háború tényleges helyszínét. VIII. Kelemen ezért inkább Báthory fejedelemnek nyújtotta a pénzbeli segítséget, aki kelet felé tartotta a frontot.⁹⁹ A nuncius (a nunciaturát 1594-ben állították fel) a katonai táborból¹⁰⁰ jelentett Rómának. Az Aldobrandini pápa a bevétel növelése céljából úgy döntött, hogy adót vezet be Itáliában, ez a kezdeményezés nagy tetszést aratott a február 14-i konzisztóriumon, csupán egy bíboros ellenezte: ő azzal érvelt, hogy szerinte nagyon elszegényedett a pápai állam.¹⁰¹

Győrt, Bécs védőbástyáját hatnapi ostrom után, szeptember 29-én harc nélkül adták át védői a törököknek, erről VIII. Kelemen az október 24-i konzisztóriu-

⁹⁵ ROBERG, *Türkenkrieg*, (65) 255.

⁹⁶ Instrukció Antonio Maria Graziani és Fabio Penna della Corgna, az itáliai fejedelmi udvarok rendkívüli nunciusa és követe számára. Róma, 1595. május 5. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 348–353., idézve 352.; ROBERG, *Türkenkrieg*, (65) 255, (66) 193.

⁹⁷ BRANCUCCI, *Der Beitrag*, 193.

⁹⁸ PASTOR, *Die Geschichte der Päpste*, 586.

⁹⁹ Instrukció Alfonso Visconti erdélyi nuncius számára. Róma, 1594. december 14. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 320–345.

¹⁰⁰ Nyolc ilyen, Visconti nunciustól Cinzio Aldobrandini bíboros államtitkárnak szóló, 1595. őszi jelentés található az alábbi forrásnál: *Monumenta*, 114–135.

¹⁰¹ „Deinde Sanctitas Sua proposuit necessitatem contribuendi in hoc bello Turcico, et ararii tenuitatem, et deliberationem factam circa pecunias conquirendas, ex quod facta congregatione inter aliquos cardinales, et camerales, et matura desquisitione, non invenerunt magis commodam, et oportunam provisionem, quam imponendi sex decimas super beneficiis ecclesiasticis in tota Italia, exemplo Pii V., et aliorum summorum pontificum, in huiusmodi occasione contra Turcas si dominis cardinalibus videretur. Et omnes probarunt causam; et impositionem huiusmodi, excepto domino cardinali Palleotto, qui dixit ita afflictum, et depauperatum esse dominium ecclesiasticum, ut Ecclesiae, et clerus vix vivere possint.” BAV Barb. Lat. 2871, foll. 714v.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

mon,¹⁰² a Qurinalison be is számolt. Érdekesség, ahogy a pápa az október 3-ára dátumozott, az új prágai követnek szóló instrukciójában így fogalmazott:

„[...] és a remény, hogy Győr Isten irgalmából megmarad, ha eddig még nem esett volna el, vagy legalább jobban kell védeni, hogy megmaradjon; ha azonban Győr elveszett, akkor [a császárnak] Bécsbe kellene jönnie és azt megerősítenie.”¹⁰³

A kijelentés második fele, amely szerint Rudolfnak Bécsbe kellene költöznie, nemcsak a pápa, hanem a magyar rendek állandó kérése is volt. Rudolf azonban sosem költözött Bécsbe. Ezen körülmények között döntött úgy VIII. Kelemen, hogy egy 10 000 gyalogosból és 1000 lovasból álló pápai zsoldossereget küld Magyarországra (más források szerint 41 osztagban pontosan 7648 fő, illetve 11 800 ember és lovas).¹⁰⁴ Pénz helyett katonát küldeni bizonyosan biztosabb megoldásnak tűnt. A pápa 1595. május 5-én 385 000 talléros tőkével és 6,5%-os kamattal megalapította a *Monte del Sussidio della Guerra d'Ungheriát*,¹⁰⁵ de emellett más lehetőségeket is kihasználta.¹⁰⁶ A küldetés nagy sikerének számított, hogy Esztergom egy rövid ostrom után szeptember 2-án kapitulált,¹⁰⁷ ezzel felszabadult a magyar prímás székhelye,¹⁰⁸ szeptember 21-én pedig visszafoglalták Magyarország középkori királyainak rezidenciáját, Visegrádot. Karl von Mansfeld,¹⁰⁹ a kiváló képességű

¹⁰² „*Idem sanctissimus dominus noster deploravit ammissionem civitatis Lauriensis in Hungaria, et calamitates illius regni, et christianos et periculum ammissionis arcis, et insulae Comariensis.*” 1594. október 24. Uo. foll. 727–728, idézve 727.

¹⁰³ „[...] *et la speranza di conservare Chiavarino, se Dio farà gratia, che non si sia perduto fin all' hora o di difendere almeno meglio quello che resta; et se si fosse perduto Chiavarino, verrà ad assicurarsi meglio di Vienna.*” Instrukció Lotario Conti, császári udvari követ részére. Róma, 1594. október 3. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 266–278, idézve 274.

¹⁰⁴ PETROCCHI, *La politica* 85.; MATHAUS-VOLTOLINI, *Die Beteiligung*, 414.; NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 74.

¹⁰⁵ *Regesti di bandi editti notificazioni e provvedimenti diversi relativi alla città di Roma ed allo stato pontificio*. 1. *Anni 1234–1605*. Roma 1920.; 2. *Anni 1233–1605*. Roma 1925, idézve 1. köt., 189.

¹⁰⁶ VIII. Kelemen így kiadott még 1593. február 13-án egy apostoli levelet a hatod bevezetésére. Uo. 2. 114.; 1594. március 17-én kiadott egy bullát. Uo. 119.; május 5-én 60 000 aranytallérral megemelte a *Monte Novennale* tőkéjét, ennek garanciáját a 12 reguláris kongregáció javai képezték. Uo. 122.; július 23-án egy *motu proprio*-val elrendelte, hogy a koldulórendek hatodának felét háborús célra kell fordítani. Uo. 120.; október 8-án meghagyta Enrico Caetani camerlengónak, hogy a papságnak az adók felét nyolc napon belül be kell fizetnie. Uo. 1. köt. 185.

¹⁰⁷ Jelentés Esztergomból, 1595. szeptember 2. BAV Urb. Lat. 1063, fol. 649. Lásd a 3. függelék.

¹⁰⁸ Azonban csupán rövid időre. Az érsekek székhelye valójában 1543 és 1820 között Nagyszombat volt.

¹⁰⁹ Karl von Mansfeld gróf (1543–1595). Gyakran harcolt Németalföldön, legtöbbször spanyol szolgálatban. 1595-ben Prágában lovaggá ütötték és megkapta a hercegi címet. Megpróbálta romjaiból újrászervezni a császári sereget. Esztergom átadása előtt, 1595. augusztus 24-én halt meg Komáromnál. Reinhard R. HEINISCH, *Mansfeld, Karl Fürst von*. In: *Neue Deutsche Biographie*. Berlin 1953–. (NDB) 16 (1990) 79.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

hadvezér halála miatt ezeket nem követték már újabb akciók: a hadvezérek nem tudtak megállapodni egymás között. A vállalkozásnak azonban voltak komoly nehézségei is: a morál, a katonák ellátása és az egészségügyi állapotok többek között a hiányzó császári segítség miatt nem voltak különösen jók. A pápai generális ezért úgy döntött, hogy elbocsátja övéit. A hadjárat 430 000 tallérba került,¹¹⁰ ami magas összegnek számított Róma anyagi helyzetét figyelembe véve. Ennek nagy részét Aldobrandini támogatása tette ki: havi 3000 aranytallér és 40 000 tallér biztosítása.¹¹¹

3.2. További nehéz egyeztetések: 1596–1599

A következő év egy olyan új szultánt ültetett a trónra, aki azonnal egy Magyarország elleni hadjárat indításáról döntött. Rómába először reményteli jelentések érkeztek 1696-ból, mint pl. egy ún. *avviso* Hatvan bevételéről.¹¹² Más hangvételűek voltak azonban az északi rész legfontosabb várának, Egernek bevételéről,¹¹³ illetve a később a háború legjelentősebb ütközetévé fejlődő mezőkeresztesi csatáról szóló jelentések. VIII. Kelemen megpróbált ismét zsoldosokat toborozni, hogy így nyújtson segítséget a csatatéren. Ezúttal 7500 fő¹¹⁴ indult meg Gian Francesco Aldobrandininek, a pápa unokatestvérének vezetésével Magyarország felé. A pápai csapatok júliusban érték el Óvárt (ma: Mosonmagyaróvár). 1597. augusztus 20-án tudták a császáriakkal közösen visszafoglalni Pápát. Győr ostroma sikertelen volt, de elérték Komáromot is. Gian Francesco legszívesebben Budát, a magyar fővárost és a török helytartó székhelyét támadta volna meg, ezt a javaslatot azonban a haditanács elvetette. Ismét felmerültek a régi problémák, a sereg létszáma 2000 főre olvadt.¹¹⁵ Ilyen körülmények között a pápai generálisnak csak egy választása maradt: ismét elbocsátani az embereit. Az egyház generálisa ezen „kirándulás” alkalmával a szokásos havi 3000 talléron felül még 40 000 tallér szubvencióval számolhatott.

A pápa megpróbálta egy esetleges törökellenes liga létrejöttét diplomáciai eszközökkel tovább támogatni, ez azonban 1598–1599-ben Prága esetében azért is nehéz volt, mert az ottani nunciatura nem volt betöltve. Rómában volt némi kесе-

¹¹⁰ NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 74.

¹¹¹ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, CXXXVIII.

¹¹² Azzal a reménnyel, hogy „[...] *andarsene sotto Zolnoch* [= Szolnok] *faccia Iddio che presto ci venga nelle mani perche poi gli nostri e transilvani senza nesun travaglio potranno congrongersi et l'uno, et l'altro sochorersi*”. Graz, 1596. november 9. BAV Urb. Lat. 1064, fol. 616.

¹¹³ *Relatione della rotta de' Christiani sotto Agria*. Esztergom, 1596. október 23., Uo. foll. 756–760.

¹¹⁴ NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte*, 76.

¹¹⁵ PASTOR, *Die Geschichte der Päpste*, 220.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

rűség a lengyelek moldvai igényei miatt is, be kellett azonban látniuk, hogy „*őket más családokkal nem lehet bevonni a ligába*”.¹¹⁶ A császár megbízhatóságát illetően VIII. Kelemennek nem voltak illúziói.¹¹⁷ Az egyházfő követeket küldött Erdélybe, Velencébe és Franciaországba.¹¹⁸ Nem volt azonban nagy a remény, mert Spanyolország és Franciaország között háború tört ki. Egyértelmű volt, hogy ameddig ezen két nagyhatalom nem tud egymással megegyezni, addig nem jöhet létre az oszmánellenes liga.¹¹⁹

Ehhez jött még Ferrara irányításának kérdése is, ami nagyon gyorsan mozgásba lendítette a pápai diplomáciát: rendkívüli nunciosokat küldtek oda.¹²⁰ Ferrara igen fontos volt a pápai államnak – valószínűleg pénzügyi helyzetének javulását várta tőle –, és ezt Róma világossá is tette Prágában azzal, hogy a nuncius által megüzente: ez a konfliktus „*elveszi Őszentségének lehetőségét, hogy a magyarországi háborúban a szokott segítségét folytassa*”.¹²¹ A törökök elleni pápai segítség esetében elvárható lett volna, hogy a császár is az egyházi állam mellé álljon. Ezen érvelés Rómában azonban mindenképpen kivételes volt. A pápa a kérdés békés megoldásában reménykedett, ahogyan erről az 1598. február 7-i és 11-i konzisztóriumon is beszélt.¹²² Az év azonban Ferrara betagozódásán kívül még egy sikert hozott Róma számára: sikerült a vervins-i békében közvetítenie, így lezárható lett a spanyol–francia konfliktus. Ezután azonban szinte azonnal megkezdődött egy másik vita: Saluzzo hovatarozása volt a kérdés, a területre pedig Franciaország és Savoya egyaránt igényt tartott. Ezt a kérdést végül 1601-ben sikerült megoldani.

¹¹⁶ „[...] *che con niun'altra esca possono essi essere tirati nella lega.*” Instrukció Benedetto Mandina lengyelországi rendkívüli nuncius számára. Róma, 1596. január 7. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 397–423, idézve 408.

¹¹⁷ Uo. 403–404, 409–410. „*Hora noi non volemo pronunciare sentenza contro chi habbia peccato in questo negotio*”, értve itt valószínűleg a császárt. Uo. 403.

¹¹⁸ Különböző instrukciók 1596–1599 között. Uo. 397–616.

¹¹⁹ Instrukció Alessandro de' Medici bíboros, franciaországi legátus számára. Róma, 1596. május 10. Uo. 450–469. Lásd még 463, 466–467.

¹²⁰ Instrukció Geronimo Matteucci firenzei rendkívüli pápai nuncius számára. Róma, 1597. november 7. Uo. 524–526.; Instrukciók Carlo Conti, Urbino, Velence és a császári udvar rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1597. november 9. Uo. 527–531.; Instrukció Pietro Orsini, az itáliai fejedelmi udvarok és Franciaország rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1597. november 17. Uo. 531–537.; Instrukció Paolo Emilio Zacchia genovai és spanyolországi rendkívüli nuncius számára. Róma, 1597. december 10. Uo. 537–540.; Instrukció Jacopo Mazzoni velencei követ számára. Róma, 1598. január 3. Uo. 540–545.

¹²¹ „[...] *poichè le toglie la commodità di continuare i soliti aiuti nella guerra d'Ungheria.*” Instrukció Carlo Conti, Urbino, Velence és a császári udvar rendkívüli nunciusa számára. Róma, 1597. november 9. Uo. 527–531, idézve 530.

¹²² 1598. január 7-én, amikor Pietro Aldobrandinit a latere legátussá kinevezte, ennek „*sine sanguine et sudere*” kellett történnie. BAV Urb. Lat. 2872, foll. 387–389, idézve 387. 1598. február 11. „*Sanctissimus dominus noster dixit statum Ferraria iam fuisse recuperatum, ideo sola Dei omnipotentis misericordia factus esse et propterea illi in gentis esse gratias agendas primis*”, hogy a ferrarai ügy „*nulla sanguinis effusione*” történt. Uo. foll. 389–390, idézve 389.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Spanyolországban is változás következett be: III. Fülöp¹²³ (1598–1621) került a trónra, aki barátságosabban viszonyult a pápa támogatásához. A törökellenes színtéren nagy siker mutatkozott Erdélyben. A közvetítések és nem utolsósorban Carillo pápai és erdélyi küldöttsége majdnem meg tudta oldani a problémát. Az országgyűlés már 1595-ben ismét engedélyezte a jezsuiták működését. Báthory Zsigmond fejedelem szerződést kötött Rudolfffal, amelynek értelmében 1599-ben (ismét) lemondott. Róma július 12-én érvénytelenítette a házasságát, ami Báthory számára nagyon fontos volt.¹²⁴

3.3. Pápai kísérletek a szövetségre és a segítségnyújtásra: 1600–1605

1600-ban egyre rosszabb hírek érkeztek Magyarországról, egy tudósítás Velenéből október 28-i dátummal, egy másik novemberben.¹²⁵ Egy jelentős és a keresztények számára nagyon negatív esemény történt 1600. október 22-én,¹²⁶ amikor Kanizsát a védők Győrhez hasonlóan harc nélkül adták át a törököknek, akik ott létrehozták a negyedik magyar vilajetet. Ezzel Stájerország és Belső-Ausztria (ma Szlovénia) is veszélybe került, és ez Itália számára is súlyos kényszerhelyzetet eredményezett: Kanizsa nem volt ugyan nagy erőd, de nagy jelentőséggel bírt a délnyugati irányban fekvő területek számára. Elestével tehát a pápai ligaalapítási kísérletek ismét lendületet nyertek. A helyzet azonban nehezebb lett, mert nem sokkal korábban kitört a háború Franciaország és Spanyolország között, amiről VIII. Kelemen az augusztus 30-i konzisztóriumon szomorúsággal („*dolenter*”) beszélt.¹²⁷ A béke azonban nagyon kívánatos volt, mert a török ellen formálандó liga „*alappillérei a legkeresztényibb király és a katolikus király volnának*”.¹²⁸

¹²³ III. Fülöp spanyol király (1598–1621). 1578-ban született, édesapját, II. Fülöpöt (1556–1598) követte a trónon. Spanyolország sokat veszített tekintélyéből az engedékeny politikájával. Uralkodása idejében voltak háborúk, illetve kiűzték a moriszkókat is, ami gazdasági hanyatláshoz vezetett. BE 14 (1972) 531–532.

¹²⁴ SZILAS, *Alfonso Carillo*, 97–103.

¹²⁵ „[Kanizsa] *era caduta in mano di Hebrain dicendosi quel Governatore sia stato sforzato arendersi dalli suoi proprii soldati quali s'erano ammotivati si per la stranezza*.” BAV Urb. Lat. 1068, foll. 704–706, 735–736, idézve fol. 735r.

¹²⁶ Nem október 20-án, ahogy Pastor és Brancucci írták. Vö. PASTOR, *Die Geshichte der Pápste*, 221.; BRANCUCCI, *Der Beitrag*, 194.

¹²⁷ „*Sanctissimus dominus noster dolenter exposuit in Gallia consurgere novum bellum inter christianissimum et catholicum reges occasione marchionatus Salutierum*.” 1600. augusztus 30. BAV Barb. Lat. 2872, fol. 420.

¹²⁸ „*Ha pensiero Nostro Signore d'incamiare una lega de'principi christiani contro il Turco, et pensa Sua Santità, che le prime colonne che sostenghino questa macchina siano il Re Christianissimo et il Re Cattolico, come quelli che sono stati favoriti dalla bontà di Dio di maggior forza et potenza, oltre che gl'altri principi mirano sempre a questi et dalla mossa loro muovono anco se stessi*.” Instrukció Innocenzo del Bufalo franciaországi nuncius számára. Róma, 1601. július. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 662–688, idézve 685.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

A pápa újabb zsoldos hadsereget hozott létre. Ezúttal a zsold 49 századra, 9800 katonára volt elegendő.¹²⁹ A korábbi próbálkozásokhoz képest nagy különbség volt azonban, hogy a zsoldosok ezúttal az Anconától Fiuméig tartó utat a tengeren tették meg, Zágrábban fegyverkeztek fel, ezután Varasdon át mentek Kanizsa felé. A tábor három mérföldnyire volt a vártól, nem sikerült jó táborhelyet elfoglalniuk a mantovai, a spanyol és a toszkán seregek mellett. Mindeközben a császáriak Székesfehérvár felé vonultak, majd az 1597. évi hadjárattal ellentétben Budának akarták venni az irányt. Komoly mozgások azonban nem történtek. Nem az volt a legnagyobb gond, hogy a különböző származású zsoldosok között számos bűnöző is volt, hanem az egészségi helyzet: Gian Francesco Aldobrandini szeptember 17-én Varasdon meghalt, amit VIII. Kelemen az 1601. szeptember 26-i konzisztóriumon jelentett be.¹³⁰ A főparancsnoki szerepet helyettese vette át, aki bár tehetségesebb volt elődjénél, egyre csökkenő számú katonával rendelkezett: novemberben már csak 3500-an tudtak visszatérni.¹³¹ Az akció 375 600 tallérba került, ehhez jöttek még egyéb költségek, úgy mint Aldobrandini generális bére, összesen 525 000 tallér érték.¹³² Ez nem kevés a pápai állam fent említett helyzetének tükrében. Rómának a rákövetkező években nem volt több pénze ilyen kiadásokra.

Így a pápának ismét a diplomáciai utat kellett választania. A magyarországi Bocskai-felkelés¹³³ (1605–1606) kitörésével megsokasodtak a problémák. Már 1604 elején megjelent egy, a prágai nunciusnak küldött instrukcióban, hogy katolikus parancsnokot kell bevetni, mert ott „*a szenvedés és a zavar érzékelhető*”. „*Lassan kialszik a hit lángja, mert hiányoznak a püspökök*”, és „*az eretnekek olyan kegyetlenségeket hajtottak végre, mint a törökök soha*”.

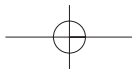
¹²⁹ BRANCUCCI, *Der Beitrag*, 196. Pastor – valószínűleg felkerekítve – 10 000 katonát említ. PASTOR, *Die Geschichte der Päpste*, 217.

¹³⁰ 1601. szeptember 26. BAV Barb. Lat. 2872, fol. 423.

¹³¹ BRANCUCCI, *Der Beitrag*, 197.

¹³² Különböző források léteztek, mint pl. il *Monte Novennale*: „1600 – *Motuproprio di Clemente VIII, col quale aumenta di 1000 luoghi il Monte Novennale. Per provvedere alle spese della difesa contro i Turchi.*” *Registri di bandi*, 2. 228. Így maradt a hatod is: „1601, maggio 10. – Roma – *Bolla di Clemente VIII, con la quale si impone una tassa di 6 decimi spora i beni ecclesiastici, per la continuazione della guerra contro i Turchi.*” Uo. 232–233. Két *motu proprio* ugyanazon célra, 1601-ből: „[...] *con quale si aumenta di 1000 luoghi il Monte del Sussidio Triennale*”, uo. 237., és még „*1000 luoghi al Monte Novennale*”, uo. 338. Egy 1601. január 31-i *motu proprio* „*di aumentare il Monte della Fede ad altri mille luoghi con l'interesse del 6%*”. Uo. 244–245. Három költséggrészlet-fizetés található még BRANCUCCI, *Der Beitrag*, 199–203.

¹³³ Bocskai (Bocskay) István erdélyi fejedelem (1605–1606). 1577-ben született, kálvinista volt, rokona a Báthoryaknak. Bocskai jó kapcsolatokat ápolt Prágával, azonban nagyon kiábrándult. 1604 őszén felvonult a császáriak ellen, november 11-én bevonult Kassára. 1604. november 20-án megkapta a fejedelmi címet a portától, de csak 1605. február 21-én választották fejedelemmé, csak a szászok fordultak fegyverrel ellene. A Bocskai-felkelés komoly sikereket ért el. Április 20-án, Szerencsen Bocskait egész Magyarország fejedelmévé választották. A szultán november 11-én koronát küldött neki. Ő azonban nagyon előnyös békét kötött Prágával július 23-án, Bécsben. 1606. december 29-én, Kassán halt meg. BERTÉNYI–DIÓSZEGI–HORVÁTH–KALMÁR–SZABÓ, *Királyok könyve*, 134–136.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Kelemen pápa diplomáciai tevékenységei között volt két „különleges akció”: az egyik a kapudán pasa szultán elleni fellázításának terve, a másik egy perzsa küldöttség.¹³⁴

3.3.1. „A tökéletes család”: VIII. Kelemen pápa terve a szultán elleni konstantinápolyi felkelésről

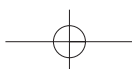
Jan Paul Niederkorn úgy nyilatkozik a Cicala család tevékenységéről,¹³⁵ hogy azt akár dicséretnek is lehetne érteni. Mezőkeresztes (1596) hőse, a Portán magas pozíciókat elérő Cicala-Zade Szinán (Čigala-Zade Yūsuf Sinān) pasa¹³⁶ Itáliából származott. Ennek ellenére úgy lett részese családján keresztül fontos eseményeknek, hogy nagy valószínűséggel nem is tudott róla. Testvére, Carlo Cicala apja szolgálattát folytatta, így a lepantói csatában is részt vett. Ott már ő mozgatta a szálakat. Két unokatestvérét, Antonio Cicala SJ-t és Vincenzo Cicala SJ-t J. P. Niederkorn nagyon negatívan tünteti fel: „Mindenesetre páter Antonio Cicalának és fivérének, a szintén jezsuita Vincenzónak tehetséges intrikusoknak kellett lenniük.”¹³⁷ 1593-ban Carlo keletnek indult azzal a céllal, hogy a pasa testvérét újra megnyerje a katolikus hitnek. Voltak azonban olyanok, aki azt gyanították, hogy Carlót inkább az anyagi előnyök motiválták, mintsem a keresztényi törekvések. A másik fontos törést maga a pasa okozta: 1598-ban az alkirály jóváhagyásával felkereste édesanyját Messinában. Ezzel kapcsolatban az volt a némiképp naiv feltételezés, hogy a pasa megígér-

¹³⁴ „Del Regno di Ongheria è nota le miseria et la confusione”, illetve „dall’estinguersi a poco il lume della fede col mancamento dei vescovi ne è poi successo”. Instrukció Giovanni Stefano Ferreri, a császári udvar nunciusa számára. Róma, 1604. január 20. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 708–724, idézve 711, 712.

¹³⁵ Jan Paul NIEDERKORN, *Das „negotium secretum” der Familie Cicala*. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (MIÖG) 101 (1993) 425–434, idézve 434. Ezzel ellentmond I. Rinieri (1897) és G. Oliva (1907) következtetéseinek, akik a terv komolyságát illetően sokkal optimistábbak voltak. Álláspontját az általa a simancasi archívumban (AGS) vizsgált, korábban nem kutatott dokumentumokra alapozza.

¹³⁶ Eredeti nevén Scipione Cicala, valószínűleg 1544-ben született Messinában. 17 éves korában kényszerrel vitték Konstantinápolyba és törökké nevelték. Pályafutásának története arra utal, hogy az áttérését illető döntését inkább a politikai karrierkilátások motiválták, mintsem a vallási meggyőződés. Apródként tevékenykedett az udvarban, különleges képességei felkeltették a szultán figyelmét. 1591-ben kapudán pasa lett, ami a flotta vezetőjét jelentette. Cicala látványos módon rabolta ki Reggio Calabriát, mégis leváltották, nem volt ugyanis szimpatikus a szultán édesanyjának. 1596-ban III. Mehmeddel Magyarországra vonult, ahol a már vesztesre állónak tűnő mezőkeresztes csatát fordította a háború legnagyobb török győzelmévé. Hálából nagyvezírnök nevezték ki, ezzel az oszmán kormányzás élére került. Néhány hibás döntése miatt azonban leváltották. Ezután rövid időre Szíria beglerbége lett, majd 1598-tól ismét kapudán pasa. Cigala-Zade 1606 márciusában halt meg. Gino BENZONI, *Cicala, Scipione (Cigala-Zade Yusuf Sinan)*. DBI 25 (1981) 320–340.

¹³⁷ „Allerdings müssen Pater Antonio Cicala und sein Bruder Vincenzo, auch ein Mitglied der Gesellschaft Jesu, begnadete Intriganten gewesen sein.” NIEDERKORN, *Das „negotium secretum”*, 430.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

te anyjának a keresztény hitre való áttérést, bár valószínűleg Lucrezia tényleg kérte őt erre, ugyanis írt erről a pápának egy levelet.¹³⁸ Mindenesetre nagy visszhangja volt Rómában mindennek, ami annak is lehetett köszönhető, hogy Antonio adta át a levelet. VIII. Kelemen a jezsuitát továbbküldte európai udvarokhoz. Vincenzo ezúttal 1600-ban utazott keletre, ahol Carlo is tartózkodott. Pápai brévét vitt magával.

A tervet hiteltelennek tartó spanyol alkirály és más magas méltóságok is kétegyüket fejezték ki. Niederkorn egy *consultáról* számol be.¹³⁹ A protokollum szerint mindhárman kifejezésre juttatták, hogy nehezen hihető az a történet, amely szerint Cicala felkelést vezetne a szultán ellen, így döntve romba az Oszmán Birodalmat. Támogatták azonban a pápát, és azt javasolták, hogy gyűjtsenek össze 50 gályát Messinába és ezekkel segítsenek a pasának. (Ezeket a gályákat alkalomadtán másra is tudták használni, ezért nem lett volna jelentős a veszteség.) Miért álltak tehát mégis a terv mellé? „*Nem tévedünk, ha ezt a magatartást arra vezetjük vissza, hogy tekintettel akartak lenni a pápára.*”¹⁴⁰

Mit ért el a család? Egyebek mellett Carlo Cicala, a fivér, pápai felmentéssel beléphetett a spanyol Santiago-rendbe. Hogy valójában mennyire komolyan vették a dolgot, jól mutatja, hogy amikor Carlo 1605-ben még egyszer felajánlotta a közvetítést, VIII. Kelemen már nem élt, és a *Consulta* úgy döntött, hogy válasz nélkül hagyja az „ajánlatot”.¹⁴¹ A világ akkor legnagyobb birodalmának nem került korábban sokba az ígéretés, Spanyolország alig kockáztatott valamit, amikor belement a játékba. Mégis érdekes ez a történelmi részlet, amely megmutatja, hogy a pápa minden lehetőséget kihasználta arra, hogy megpróbálja kiűzni a törököket Európa délkeleti bástyájáról.

3.3.2. A perzsa küldöttség

Perzsa és az Oszmán Birodalom között már zajlott 1578–1590 között háború (amely során Cigala-Zade pasa kitűnt).

Számos uralkodóhoz hasonlóan több pápa is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy az európai hatalmak szövetséget köthetnének a perzsákkal, mert így második frontot lehetett volna nyitni a törökök ellen. A kor nagy utazója, Giovanni Battista

¹³⁸ *Clemente VIII. a Sinan Bassa Cicala. Secondo documenti inediti.* Ed. Ilario RINIERI. La Civiltà Cattolica (CivCat) 16/IX (1897) 693–707., 16/X (1897) 151–161, 272–285, 671–686., 16/XI (1897) 153–172, 410–420, 653–663., 16/XII (1897) 154–164, 417–435.; 17/I (1898) 165–176. Idézve: 16/X (1897) 277–278.

¹³⁹ Vö. NIEDERKORN, *Das „negotium secretum”*, 432–433.

¹⁴⁰ „*Man wird wohl nicht fehlgehen, wenn man diese Haltung auf die unvermeidbare Rücksichtnahme auf den Papst zurückführt.*” Uo. 433.

¹⁴¹ Vö. NIEDERKORN, *Das „negotium secretum”*, 434.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Vecchietti¹⁴² is foglalkozott a gondolattal, aki korábban pápai küldöttségben volt Perzsiában.¹⁴³ VIII. Kelemen már 1592. szeptember 30-án küldött egy brévéát a sahnak abban a reményben, hogy továbbra is fellép a „török zsarnok” ellen.¹⁴⁴ A pápa elképzelése egy kétfrontos háború volt.¹⁴⁵ A kétoldali kísérletek VIII. Kelemen részéről új követek küldésével folytatódtak, amit Cinzio bíboros, illetve a jezsuiták és az 1599–1602 között fennálló és Erdélyért is felelős *super negotiis Sanctae Fidei et Religionis Catholica* kongregáció is támogatótt.¹⁴⁶

VIII. Kelemen 1601-ben végül azzal a feladattal küldött Perzsiába delegációt, hogy felvegye a kapcsolatot a sahhallal, illetve szövetséget kössön vele „*il Turco*” ellen.¹⁴⁷ Az egyik küldött Francisco da Costa,¹⁴⁸ a másik Diego de Miranda¹⁴⁹ volt. VIII. Kelemen két brévéát¹⁵⁰ küldött velük, illetve egy levelet III. Fülöp királynak. Da Costát egyes publikációkban jezsuitának, vagy páter Franciscónak nevezik.¹⁵¹ Igazából azonban csak volt jezsuita, Goában elbocsátották a rendből. VIII. Kelemen beszélt ugyan a jezsuita rendfőnökkel da Costa újrafelvételéről, de egyház-

¹⁴² Giovan Battista (=Giambattista) Vecchietti (1552–1619). 1585 és 1588 között Perzsiába utazott XIII. Gergely (Ugo Buoncompagni, 1572–1585) megbízásából. Gergely Egyiptomba, a koptokhoz küldte. 1592-től saját költségen többször utazott keletre, ahol nyelveket tanult és kéziratosokat gyűjtött. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, CCLXIII–CCLXIV.

¹⁴³ Vö. Ugo TUCCI, *Una relazione di Giovanni Battista Vecchietti sulla Persia e sul regno di Hormuz*. Oriente Moderno (OM) 35 (1955) 149–160.

¹⁴⁴ „*Tibi omnia cupiamus, contra vero Turcarum tyranni hominis omnium teterrimi nec magis Nostrum quam Tui et bonorum omnium hostis intolerandam superbiam depressam et protritam optemus.*” Kiadja: PASTOR, *Die Geschichte der Päpste*, 694.

¹⁴⁵ „[...] s’è già fatto qualche offitio per instigare il Persiano a rinovar la guerra.” Instrukció Ludovico Madruzzo bíboros, császári udvari legátus számára. Róma, 1593. szeptember 12. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 143–149, idézve 148.

¹⁴⁶ „*En este momento salio a colación la figura del ex-jesuita goano, de quien Pedro Antonio tenía noticia de que estaba muy adentro de este mismo negocio y tenía todas las probabilidades de conseguir su intento, en vista de que era favorecido por el embajador español, por los jesuitas, por los cardenales Santoro [Giulio Antonio Santori, a super negotiis Sanctae Fidei et Religionis Catholica kongregáció prefektusa] y Cinzio Aldobrandini, etc.*” Carlos ALONSO, *Una embajada de Clemente VIII a Persia (1600–1609)*. Archivum Historiae Pontificae (AHPont) 34 (1996) 7–125, idézve 22.

¹⁴⁷ „[...] *et in ogni caso che s’introduca con fondamento la negotiatione da lui del modo di far la guerra concordamente al Turco, ha risoluto Sua Santità, che per l’uno effetto et per l’altro vi conferiate tutti due [követ] in Persia.*” Instrukció Diego de Miranda és Francisco da Costa perzsa követek számára. Róma, 1601. február 28. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 655–662, idézve 656–656.

¹⁴⁸ Francisco da Costa portugál pap. 1564-ben született Goában, 1579-ben lett jezsuita, 1598-ban bocsátották el a rendből. Ezután Rómába utazott, ahol megbízták a követséggel. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, CXCI–CXCI.

¹⁴⁹ Diego de Miranda, portugál nemes. Ő is az ázsiai gyarmatokról származott. Vö. ALONSO, *Una embajada*.

¹⁵⁰ Róma, 1601. február 24. Kiadta: PASTOR, *Die Geschichte der Päpste*, 751–753.; Róma, 1601. május 2. Uo. 754–756.

¹⁵¹ Így: Renato LEFÈVRE, *Su un’ambasciata persiana a Roma nel 1601*. Studi Romani (StRom) 35 (1987) 359–373.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

megyés papként említik a brevében is, amelyben *in formis* apostoli protonotáriussá nevezték ki.¹⁵² Különböző perzsiai levelek azonban jezsuitának nevezték őt.¹⁵³ De Miranda és da Costa elindulása után Rómába érkezett egy perzsa küldöttség, amely nem volt kevésbé különleges, mint az útnak indult pápai: szintén két férfiből állt, akiknek magatartása szintén megkérdőjelezhető volt: egyikük Sir Anton Sherley angol kalandor¹⁵⁴ volt, másikuk Huszein Ali bég.¹⁵⁵ Ők korábban már jártak Rudolfnál is. A pápai küldöttség sorsa sem alakult jól: a két küldött az út kezdetétől fogva botránnyosan viselkedett. Veszekedtek egymással és kíséretük is kivánnivalótlag hagyott maga után.

A sahhall kapcsolatos események között Kanizsa bevétele (1600) volt említendő, amely egyáltalán nem volt olyan lényegtelen, ahogy a küldöttek beszéltek róla, szerintük ugyanis jelentéktelen várról volt szó, ami ráadásul „*egy eretnek áru-lása miatt került a kezükre*,¹⁵⁶ *aki ezért bűnhődni fog*”. A küldötteknek ezért inkább a császáriak nagy sikerét, Győr bevételét (1598) kellett dicsérniük.¹⁵⁷

A küldöttek viselkedése Perzsiában is erősen negatív visszhangra talált. Kette-jük vitái olyan méreteket öltöttek, hogy végül külön utakon tértek vissza Európába. V. Pál pápa ezután elrendelte megbüntetésüket. Az egyedüli valódi eredmény az volt, hogy a három ágostonrendi szerzetes által vezetett katolikus misszó támogatásra talált a sahnál, ahogyan azt ő a Szentatyának küldött válaszában megerősítette.¹⁵⁸

¹⁵² „*Pro Francisco a Costa, lusitano presbytero, civitatis Goanae in Indiis.*” Brève, 1601. március 16. Kiadta: ALONSO, *Una embajada*, 86–87, idézve 87.

¹⁵³ Mint többek között az 1603. március 1-jei iszfaháni levél, kiadta: ALONSO, *Una embajada*, 119–120.; vagy Robert Sherley egy másik iszfaháni levele Cinzio Aldobrandini bíborosnak 1603 áprilisában. Uo. 118–119. Mindkét levél nagyon negatívan beszél a követekről.

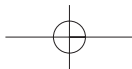
¹⁵⁴ Anthony Sherley lovag (1565–1635 körül), a perzsa sah követe. Az angol nemes nevezhető akár kalandornak. 1600-ban és 1601-ben számos európai udvart látogatott meg a sah megbízásából, köztük Prágát, Firenzét és Rómát. Nem tisztázott teljesen, hogy tényleg I. Abbász sah követe volt-e. Carlos ALONSO, *Embajadores de Persia en las cortes de Praga, Roma y Valladolid (1600–1601)*. *Anthologia Annua (AnthAn)* 36 (1989) 11–271.

¹⁵⁵ Huszein Ali, bég, a perzsa sah követe. Életrajzi adatai bizonytalanok.

¹⁵⁶ Georg Paradeiser volt a várat feladó parancsnok. Ezért lefejezték (Bécs, 1601. október 19.).

¹⁵⁷ „*Et perché è costume peculiare dei Turchi di spargere le nuove e lor modo et magnificarle, et senza dubbio havranno fatta arrivare ad ogni parte quella dell'acquisto de Canisa [= Kanizsa], la quale potrebbe intepidire il Persiano, quando egli o considerasse noi come deboli o considerasse il Turco come implicato talmente nelle cose di Germania et Italia, che gli promettesse una lunga pace in casa sua, vostra cura sarà non solamente di far conoscere gli artificii turcheschi, ma dimostrare che Canisa in fine non è altro che una piccola piazza posta fra alcune paludi, non guadagnata da Turchi col valore, ma caduta in loro potere per tradimento di uno eretico, che ne pagherà la pena, et più facile de ricuperare che non era la celebre fortezza di Giavarino [= Győr] pur perduta nell'istesso modo, la quale riacquistata dalle loro mani con la virtù die nostri soldati.*” Instrukció Diego de Miranda es Franciso da Costa perzsa követek számára. Róma, 1601. február 28. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 655–662, idézve 661.

¹⁵⁸ „*Et le nationi christiane che sono dentro li nostri paesi, tutte con quieto animo nelli lochi d'oratione et nel culto del Governatore del mondo si possono occupare, et il rispetto di quelle et*

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

Természetesen felmerül a kérdés: miért akart VIII. Kelemen egy hitetlennel szövetezni egy másik hitetlennel szemben? VIII. Kelemen azt remélte, hogy keresztény hitre tudja téríteni a sahot, amivel alapot teremt a további lépések számára.¹⁵⁹ Ez az optimizmus túlzásnak tűnik, még akkor is, ha a sah édesanyja görögkeleti származású volt és még mindig élt a „*Prete Gianni*”¹⁶⁰ legendája.

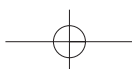
VIII. Kelemen nem olyan egyházfő, aki az oszmán térhódítás elleni küzdelméről vált volna híressé. Néhány tudós ismeri ugyan a kísérleteit, azonban általában a breszti uniót, a békeközvetítéseit vagy Giordano Bruno és Tommaso Campanella esetét említik meg vele kapcsolatban.

Jelen dolgozat azt próbálta megvizsgálni, hogy VIII. Kelemen miként kísérlete meg a török által elfoglalt országok felszabadítását, köztük Magyarországot is. Végző soron nem rajta múlt, hogy ez nem sikerülhetett, és hogy ez az érdem utódaié lett. Az európai helyzet a vallásbéke és a harmincéves háború között túlzottan nyugtalan és ingatag volt. Ennek ellenére VIII. Kelemen megérdemli, hogy az olyan nagy pápák között említsék, akik sürgették az oszmán veszély elleni nemzetközi összefogást, és tettek is érte.

l'honore più che delle genti nostre faremo. Et forse che la verità di questa dispositione dalli mercanti et dalli molti christiani fideli che vengono qui, all'odito nobile arrivata sarà. Et l'imabasciatore vostro quando nella presentia eccelsa sarà arrivato, manifesterà quanto grande honore noi facemo alli christiani. [...] Fra Antonio, [...] Fra Christoforo et Fra Gerolamo [azaz a három ágostonos], prima che mandasemo questo imbasciatore per il nobile servitio, restorno nel servitio della nostra fortunata presentia et chiara vista, gratiosa et compassionevole.” I. Abbász levele VIII. Kelemennek, 1603. Kiadta: ALONSO, *Una embajada*, 116–118, idézve 117–118.

¹⁵⁹ „[...] onde il Re, ricevendo la sua verità [tehát az Egyház] e dividedone membro, viene ad ordinare talmente se medesimo et il suo Regno, che confesserà in breve di essere stato vero Re solamente, quando havrà cominciato di essere christiano.” Instrukció Diego de Miranda és Francisco da Costa perzsa követek számára. Róma, 1601. február 28. JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, 655–662, idézve 657.

¹⁶⁰ János pap 12–16. századi legendája egy keleti papkirályról szól, aki megmenti a kereszténységet az iszlámtól. A kereszties háborúkban fontos szerepet játszott. Jánost legtöbbször a gyermek Jézust meglátogató napkeleti bölcsök vagy Dávid leszármazottjaként, illetve nesztoriánusként ábrázolják, mongol vagy etióp származásúnak. A legenda történelmi alapját többek között egy 1165-ös neki tulajdonított levél adja. Anna-Dorothee von den BRINCKEN, *Johannes Presbyter*. LThK 5 (2009) 959.

Függelék

1.

Oratione per la diffesa, contra il Turco.

Al Santissimo et Beatissimo Padre, et Signor Nostro Papa Clemente VIII. Pontefice Massimo. Di Pietro Cedulini Vescovo di Lesina.

1597. 28. Di Genaiò

BAV Vat. Lat. 5485, foll. 1–15 (2r–14r)

[1. bekezdés] Dicséri az általa is kívánatosnak tartott ligaterveket. [2] Arról ír, hogy ugyan meglátogatta Konstantinápolyt, de Dalmáciában van a székhelye, ott él. Kötelességének érzi, hogy III. Murád török birodalmáról is beszámoljon. [3] A törökök elfoglalták eddigre Ázsia, Afrika és Európa nagy részét és akadályozzák a keresztény vallást. V. Piusz ligát szervezett, amely Lepantónál győzedelmeskedett. A velenceiek békét kötöttek az oszmánokkal, egyet félelemből, a másikat a perzsa háborúk miatt. [4] II. Szelim elfoglalta Ciprust, Epiruszt és Dalmáciát, csak utána kötött békét Velencével. A határos Velencén keresztül így megakadályozta a keresztény államok és Perzsia egységes, törökellenes ligájának létrejöttét, Velence lett Itália és Európa „féke”. [5] Murád nem volt megelégedve a békével. Amikor édesapja, az elődje meghalt, az volt az általános vélemény, hogy folytatni kell a Velence elleni háborút. [6] Lala Musztafa és Kodzsa Szinán pasák véleményét is meghallgatva, a szultán úgy ítélte meg, hogy előbb be kellene fejezni a Perzsia elleni háborút. Ezután Ausztria és Horvátország ellen indította seregeit, így megnyitva az utat Itália felé. Murád elődeiétől eltérően cselekedett, amíg ők a tengeren támadtak, addig ő a gótokhoz, vandálokhoz és hunokhoz hasonlóan szárazföldön támadott. Többek között Ludovico Sforza, milánó hercege volt az ellenfele. Elsőként Friulit foglalta el. A törökök a terület nagy részét foglalták el, azóta is szégyellik, hogy nem akartak tovább hódítani, hiszen olyan könnyű lett volna. [7] Konstantinápolyban azt mondták neki, hogy szükséges a béke az oszmán területekkel körülvett Itáliával. Gondolatok a Moszkvával és Perzsiával ápolt viszonytal kapcsolatban. [8] Murád tizenhárom éves háborút kezdett Perzsiával, meghódítva annak nagy részét, így Grúzia keresztényeit is. A tatároknak sarcot kellett fizetniük. A törököknek a perzsákkal szemben létszámbeli fölényük volt. [9] Az oszmánok nagyon közel járnak. A lengyeleket sarc fizetésére kötelezik. A keresztény fejedelmek (Moszkva is) megpróbálják tartani a békét a törökökkel. [10] A pápa valószínűleg mindezt tudja, mert maga is volt lengyelországi legátus. Választott egyházfőként az elődeihez hasonlóan a keresztényeket kell megvédenie és egységet kell létrehoznia a széthúzó országok között. [11] A török trónörökös az apjával ellenkező véleményen van. Nagy kedve van háborúzni. Elsődleges célja Itália elfoglalása, ezt az oszmánok is nagyon szeretnék: még Konstantinápolyban is olaszul beszélnek. Az új támadások: Bihács elvesztése 25 000 emberéletet követelt. Ez még csak a kezdet, az offenzíva és az emberi szenvedés nem ér véget. A tengeri parancsnok Cicala-Zade Szinán pa-

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

sa. [12] A pápa látta a keresztény fejedelmek között fennálló nehézségeket, amikor legátusként tevékenykedett a császár és a lengyel király között. Moszkva már akkor felvette a kapcsolatot XIII. Gergellyel és Báthory Istvánnal. A prelátusoknak és nunciusoknak kellett a pápa nevében gondoskodniuk a ligáról. Minden oldalról folyó háborút eredményezne egy olyan liga, amelyben Moszkva és Perzsia is részt vesz. [13] Spanyolország és Velence részvételével a tengeren is meg lehetne támadni az oszmánokat. [14] Egy ilyen liga sikeresen felléphetne az eretnekek és a hitetlenek ellen, így erősítené a katolikus hitet.

A „v” és „u” betűk a mai írásmód szerint felcserélve.

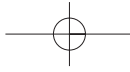
[1] *[fol. 2r]* A TOCCATO SI BENE VOSTRA BEATUDINE Nel primo ingresso del Suo Pontificato tutti i Registri dell'Officio Pastorale, et sopra tutti quello che importa alla difesa della Religione contra il Turco, devoratore, et destruttore d'essa: procurando di unire i Principi Christiani contra di lui, che non si può à bastanza lodare, non che desiderare, ò maggiore peritia ò maggiore zelo; Onde si come egl'è superfluo, che *[fol. 2v]* altri la sproni, ò instruisca, cosi pare obligato ogni Christiano con quel talento, che Dio gl'ha dato di aiutar, et servire à cosi pia, et salutifera intentione; et specialmente colui, ch'ha delle cose Turcheshe qualche particolare cognitione, et esperienza.

[2] Però havendo io fatta la Visita di Costantinopoli, oltra che sono nato, nutrito, et tutta via risiedo in Dalmatia alli confini del Turco, mi riconosco special debitore di rassegnarmi à Santissimi Piedi di quella, et con fedeltà refferirle lo presente stato dell'Impero Turchesco; i desegni di Sultan Amurat, hora regnante; et il modo da impedire, et reprimere i suoi progressi, con speranza di vincerlo, et superarlo. Confidando, che la Santità Vostra per sua clemenza debba gradire, se non l'opera, almeno l'affetto della devotione mia.

[3] Si come i Turchi, Sithi d'origine, sotto un *[fol. 3r]* governo Tirrannico d'un Re Naturale costituiti, hanno per istituto proprio, et peculiare l'essercitio dell'arme, et la professione dell'empia setta Macomettana; cosi hanno per fine, et per oggetto la Monarchia di tutto'l Mondo; et la destructione della Christiana Religione: Il che chiaramente si manifesta co'l vedere, che mai stanno in otio; mà continuando di guerra in guerra, han soggiogato la miglior, et più nobil parte dell'Asia, dell'Africa, et della Europa; et quasi estinto il culto della Fede Christiana in tutto'l loro Imperio. Dàl quale danno, mossi gl'Antichi, et Moderni Sommi Romani Pontefici di tempo in tempo han procurato, et fatto fare da Principi Christiani contra il Turco molte espeditioni: l'ultima fù quella, che à nostri giorni fece Papa Pio Quinto, co'l Re Catholico, et Venetiani con occasione della Guerra *[fol. 3v]* mossa contra di loro da Selimo Ottomano 12. Re de Turchi, et riportò Vittoria della sua armata Navale, ancor che fusse la più numerosa, et la più formadibile, che mai prima vscisse di Constantinopoli; per la quale Vittoria furono preseruate molte Christane Provintie. Le quali erano à manifesta preda de Turchi esposte; et fu ripresso in modo tale il loro orgoglio, che Selino s'indusse à farla pace con Venetiani: Non perche dubbitasse di poter ricevere nocumento notabile da quella Lega particolare;^{*161} come quella che non haveva Forze, se non maritime; et quelli non sufficienti à togli cosa alcuna del suo, ne à forzarlo di venire à giornata contra voglia sua; come si vide in fatto: che dopò la vittoria non ricuperò punto di li stati persi, non acquistò di nuovo loco nessuno; ne potè astringere l'Armata sua in sei mesi rifatta, et due volte affrontata, à combattere.* mà per timore, ch'anco il Persiano, potentissimo Emulo della Grandezza Ottomana, non li movesse guerra dall'altro canto.

[4] Per ciò Selino appagandosi d'haver tolto à Venetiani il Regno di Cipro, le Città Maritime dell'Epiro, et i Territorii di quelle Dalmatia, guidicò esserli espediete *[fol. 4r]* à far la pace con moderato guadagno, che per ingordigia d'acquistare il tutto, arrischiare l'Imperio, tirrandosi addosso

¹⁶¹ *-*: Betoldás a fol. 15-ről.

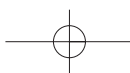
VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

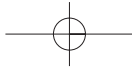
una lega universale dè Christiani, et il Persiano insieme; sapendo bene, che mette conto, anzi che sono in necessità, per salute de loro stati proprii tutti li Potentati dèl Christianesimo di mantenere i Venetiani, come frontiera, et freno d'Italia, et d'Europa contra di lui; et che il Persiano vedendolo implicato con essi, non haveria tralasciata l'occasione d'assaltarlo ancor lui.

[5] Della qual'attione, ancorche fatta con gran prudenza, Soltan Amurat suo Figliuolo all' hora Prencipe, hora regnante, senti estremo dispiacere; parendogli, ch' il Padre avesse rimesso della riputatione, per non haversi prima vendicato dell'ingiuria di quella rotta; et che avesse intermessa l'occasione, co'l battere i Venetiani, [fol. 4v] di mettere il pie in Italia. Et per che questo, sopragnonta la morte à Selino, Amurat gli successe nell' Imperio; fu universale opinione, che dovesse imediate rinovare la guerrà contra Venetiani.

[6] Niente dimeno consultato maturamente con Mustaffa, et Sinan Bascia Capitani di valor, et esperianza precipui sopra l' imprese future, et sopra il modo di trattarle; Et considerato il disturbo, et la diversione, che la casa Ottomana, nèl tentar l' imprese di Europa, havera sempre d' al Re di Persia ricevuto: et l' impedimento, che delli stati d' Austria, et di Croatia è, fra li confini suoi, et l' Italia interposto; fù concluso esser necessario di battere prima il Persiano, et frenarlo in modo, che non si habbia per lo avvenire in alcun modo più di lui à temere di essere divertito: et appresso, voltando l' Arme in Austria, et Croatia, aprirsi [fol. 5r] il passo per terra in Italia. Non come fecè Macometto secondo, che solamente per mare assaltò il Regno di Napoli, et occupò la Città d' Ottrento; ne meno come Selino suo Padre, che andò à perdere tempo in Cipro, et occuparsi intorno le Città Maritime dell' Epiro, et di Dalmatia, dando tempo à Venetiani di deffendersi, et ripararsi; mà come fecero i Vandali, i Gothi et gli Hunni, molto à lui di forze inferiori, per Terra principalmente entrare, et fortificarsi nèl Friuli; senza pericolo di ritrovare incontro; per essere quel paese spogliato di fortezze; et i Venetiani, che maggior parte ne possegono, inhabili ad opporsegli in campagna: Riducendo in memoria, che dodeci millia Turchi soli, mandati da Baiazetto secondo in aiuto di Ludovico Sforza Duca di Milano, scorsero fina in vista de monti [fol. 5v] di Venetia, senza ostacolo alcuno, et fecero tanta preda, et tanta strage, che hoggi di li popoli dèl Friuli abboriscono di udirla à ricontare; et i Turchi si pentono, di non haver penetrato più inanzi. Spingere ancora in un istesso tempo la Armata Navale nèl Golfo Adriatico; ei in somma, et per Terra, et per Mare tirrare à Capo, et stringere la Città di Venetia, perche cosi cadderebbe nelle sue mani tutto lo Stato Venetiano da Mare, et metterebbe securamente il piè in Italia con ferma speranza d' impatronirsene in poco tempo, debellati ch' avesse Venetiani, di ciascun' altro Prencipe di essa più potenti; et per Mare di tutti insieme superiori.

[7] Questa deliberatione, et consiglio à me in Constantinopoli da gravissimi huomini affirmato, pace ancora per ragione di stato alla [fol. 6r] potenza dèl turco non meno conveniente, che necessario; sì per levarsi gl' ostacoli, et camminare alla Monarchia dell' Universo; come per la opportunità, et utilità della impresa; essendo Italia posta nèl mezzo delli suoi stati dell' Africa, et dell' Epiro; et congiunta all' Illirico, intieramente quasi da lui posseduto; chiara, et famosa non meno per l' abbondanza d' habitatori, et di ricchezze, che per gloria militare; illustrata dalla Maestà della Sede Apostolica, et della Republica Veneta, questa per le forze dèl Mare, et quella per la autorità Pontificia, ostacoli principali de suoi progressi; termine, et scopo di tutte le nazioni esterne. Dove, ne per amenità, ne per vicinanaza de Religione, ne per modestia, ò impedimento, che ne riceva, hà occasione di voltare più tosto l' animo altrove per accrescere il suo Imperio, che all' Italia; perciò che ritrovandosi [fol. 6v] già Patrone delle Pannonie, la Polonia, che ne viene appresso, per essere paese sterile, et freddo, non è da lui desiderata, ne si cura d' impatronirsene più che tanto, poi che, non solo non teme di quelle forze, mà le disprezza, et dispone di quel Regno à voglia sua. Dal Moscovita, se ben riceve qualche molestia continuamente et di lui hà timore più che d' ogni altro Potentato Christiano, per le ragioni, che appresso si diranno; nientedimeno sostenendo con la spalla dè Tartari, situati fra l' un', et l' altro Imperio, gl' impeti suoi, non trova metterli conto di fargli guerrà, rispetto alla difficoltà dell' impresa, et la voltà dell' acquisto, per esser quella Regione per li perpetui giacci sterilissima. Ne meno deve debellare affatto il Persiano, mà fiaccato conservarlo per un riparo contra il

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

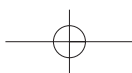
Gran Tartaro, da tutti due ugualmente temuto; [fol. 7r] Ne penetrare più oltre nella torrida Tona dell'Africa punto sicura, massime essendo, ò per conformità di setta, ò per interesse di stato à lui tutta devota; Ma contento di dominare la paese temperata, et la sua costa insino il stretto di Gibilterra, par che gli resti l'Italia sola da desiderare, et d'aspirarci.

[8] Con questo fine adunque Soltan Amurat Imperatore de Turchi, mossè l'arme contra il Persiano, et gl'hà fatta guerra per tredici anni continui, insin à tanto, che s'è impatronito della maggior parte della Persia, et dell'istessa Città di Tauris, Metropoli di quel Regno; Non soleano far i suoi maggiori, i quali ancora ch'occupassero le città, et le Provintie, nè partire le abbandonavano; onde il nemico facilmente ricuperava il Tutto; mà co'l piantar fortezze di passo, in passo, et dedurre Colonie, [fol. 7v] hà stabilito il possesso, et il Dominio di quanto hà preso: Hà soggiogato i Georgiani, Popoli Christiani; imposto il Tributo à Tartari Precopiensi, soliti prima esser da lui con pensioni, et donativi trattenuti; esteso i suoi confini sino alla Città di Citrahan, frontiera dèl Moscovita su'l fiume Volga; occupato tutta quella riviera dèl mare Caspio, la quale fra'l Settettrione, et mezzo giorno, verso Occidente si contiene; et ridotto il Persiano in un angolo picciolo à chieder Pace; senza che mai habbia havuto ardimento di venire seco à giornata, come troppo inferiore di numero dè Soldati, non havendo potuto mai metter insieme, più che cento cinquanta millia cavalli, senza artiglieria et senza arcobalestro; dove'l campo Turchesco havea seicento pezzi d'artiglieria et trenta millia arcobalestri. et tutto'l numero dell'essercito era di quattrocento millia soldati non computati [fol. 8r] gl'inutili, ne le bagaglie; perche tanti ne furono da Mustafa Bascia, che fù il primo Capitano mandato à quell'impresa, condutti in Persia; et tanti in capo di dieci anni, Osman Bascia, che fù il terzo, ne ritrovò nèl rassegnare l'essercito all'assalto di Tauris.

[9] Et quello che rende più maravigliosa la potenza dèl turco, et più formadabile, nel campo istesso, ch'era impiegato nell'impresa di Persia, si è avvicinato per terra all'Italia verso l'Istria, et il Friuli à due giornate, co'l havere occupato Lica, Paese già posseduto dagl'Arciduchi d'Austria, posto fra Zara, et Segna nell'Illirico; et in questo hà formato un'essercito di cento millia soldati, senza impedire artificio ò agricoltura, sottò l'titolo di Bosna, la quale di semplice Sangiacato, che prima era hà erretto in Bassaluco; Provintia, che fù [fol. 8v] nell'i passati tempi all'Imperio Romano sempre molesta, et hora è à tutti i Prencipi convicini di terrore, et spavento senza haver mai intermesso d'intestare, et predare, così li confini dèl nostro Imperatore come il Regno di Polonia in modo tale, che hà condotto questo à termini di farselo Tributario, et quello quasi à radoppiare il Tributo: Cercando in tanto tutti gl'altri Prencipi Christiani (dàl Moscovita solo in poi) per mezzo d'Ambasciatori espressi, ò di conservare la pace, ò di ottenere Tregua, ò fare nuove amittie seco.

[10] Calamità estreme dell'infelice Christianesimo dalla Santità Vostra nella sua legatione di Polonia bene esplorate, et con affetto si pio commiserate, che perciò forse principalmente è stata dalla man sola dèl Santo Iddio, fuori d'un gran numero d'altri soggetti gravissimi [fol. 9r] al sommo Pontificato eletta, et essaltata, come instrumento atto, et disposto à reggere, et diffendere la Religione Christiana in tempo dèl maggiore pericolo, che da otto cento anni in quà ella sia stata. Ritrovandosene una gran parte dall'unione Catholica, per l'heresie divisa, et in guerre Civili occupata; et l'altra fra se stessa si diffidente et sospetta, che malamente si può condurre ad unione, che stabil sia. Onde ciascun Potentato Christiano viene ad essere à tanto più manifesto pericolo dèl Turco esposto, quanto egli hora doppò havere terminato con fortezze, et collonie la guerra in Persia, si ritrova havere ampliato l'Imperio, superato il più potente Emulo, che havesse moltiplicato l'entrate; accumulato l'Erario, parte con venalità; et nuovi inventi da trar denari più, ch'habbiano fatto tutti li suoi Predecessori [fol. 9v] et radoppiato il numero della militia: perciò che, dove i Gianizzeri seleano essere dodeci millia, hora ne sono trenta millia; li Spahi di stipendio da diciotto millia, sono cresciuti a quaranta millia; et quelli di Timaro da cento, et trenta millia, à dui cento millia.

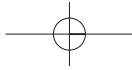
[11] La quale militia per essere stata questi due anni passati solamente vaccante, et otiosa, hà in molte parti dell'Imperio Turchesco, et specialmente in Constantinopoli più d'una volta contra il Re proprio tumultuato, con fomento, secondo la commune opinione, di Mehmet suo figliuolo primogenito, già dichiarato Prencipe, d'età di anni venti otto, con prole maschia; sospetto à Padre sino da

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

puerità per l'acutezza dell'ingegno, et per la souerchia cupidità di regnare, ch'hà in tutte le sue at-tioni dimostrato. Onde il Turco come prudentissimo [fol. 10r] Prencipe, et per evitare la seditione domestica. Et per alleggerire l'Erario è forzato d'occupare gl'esserciti in qualche impresa, quando per altro non havesse animo di mover l'arme; Benche è palese esser lui cupidissimo di gloria; inimicissimo del nome Christiano; memore della rotta Navale, dalle forze d'Italia ricevuta; et continuamente, dal corso della Galere di Toscana et Malta irritato: et da gl'effetti si vede, che terra inanzi la sua prima intentione et deliberatione d'acquistare il Dominio dell'Italia, usando non meno l'industria, che la forza; poiche dal principio del suo Imperio hà favorito, et accarezzato in modo la nazione Italiana, che hormai a Costantinopoli si viue, et dentro il sezzaglio suo proprio si parla l lingua Italiana. Et che non bene rinuocati di Persia gl'esserciti, hà comintato a rompere in Crouatia; doue il [fol. 10v] Bascia della Bosina hà preso la fortezza di Bihach, ch'era quanto di contrasto gli restava alla frontiera del Friuli; predato più di vinti cinque millia anime; un infinito numero di bestie, et coppia grande di domestica suppelettile; tutta via infestando con si grosse, et continue incursioni le Città istesse si Segna, Fiume, Lubiana, et Zagabria, che le tiene, come assediate havendo loro interotto il comertio, et impedito la cultura de campi, et egli è stato dal suo Signore creato Vizir, tuolo di dignità suprema nella Porta, senza essere stato revocato dalla Provintia, con tutto che dall'Imperatore siano state fatte grandi guerele contra di lui, per questi hostili moti, stante la Tregua poco inanzi rafferata. Onde con ragione si deve dubbitare, ch'è tempo nuove disegni il Turco mandargli forze maggiori, poiche [fol. 11r] gl'hà accresciuto autorità; et che voglia oppugnare l'Imperatore da questa parte, come più debole, et più aperta per entrare in Italia: accrescendo il timore il numero grande de legni, che à Costantinopoli apparecchia; et l'havere mandato fuori, quasi occultamente questo passato Autunno il Cigala suo Capitano del Mare, insino alla Vallona, per ordinare le provisioni opportune all'armata, et forse per riconoscere qualche sito da far'impresa.

[12] Il qual pericolo, come vigilante Pastore, prevedendo Vostra Beatudine, sapientissimamente hà incomintato à prevederci, co'l havere sopito le discordie fra l'Imperatore et il Re di Polonia; et congiuntoli insieme di parentando; procurando di collegare essi medesimi, et tutti gl'altri Prencipi Christiani, almeno à difesa commune contra il Turco: perche sebene non li potesse succedere, massime [fol. 11v] da principio, di uniti tutti; unità facilmente questi due co'l Moscovita appresso, percioche sono in estrema necessitá per loro interesse proprio di farlo; questo per non lasciare più crescere un nemico vicino si potente: et quelli per non perdere, l'uno i stati Patrimoniali, l'altro la libertá affatto, oltre che fra di loro non è discordia, ò diffidenza tale, che l'autoritá della Santità Vostra non basti à commodarla; Perche in quanto al Moscovita ancorche sia del Rito Greco, sempre hà mostrato di riverere la Santa Sede Romana; et nelle sue occorrenze n'hà fatto capitale, et le hà mandato honorate legationi; l'ultima fù à Papa Gregorio XIII. acciò che lo pacificasse, come fecè con Stefano Batorio Re di Polonia co'l quale guerreggiava: Onde mostrando la Santità Vostra di tenere conto di lui, con destinarli, non una privata, ò communa persona, [fol. 12r] mà vno Prelato, et Nuntio alla grandezza sua, et al negotio presente proportionato, la regione persuade, che egli debba esser pronto à collegarsi co'l Imperatore, e'l Polaco, contra il Turco, tanto più voluntieri, quanto all antica inimicitia, si è aggiunto nuovo pericolo, et nuovo danno; per essersi il Turco avvicinato à suoi confini sino a Citharan; et impedito con legni armati la navigatione del Mare Caspio. Et uniti che siano questi tre insieme à prohibere, et impedire il Turco, che non possa penetrare più inanzi nell'Europa per terra, ne per mare, se non tirsarsi addossa una lega universale offensiva, atta à batterlo, et debellarlo ancora. Percioche questi tre Potentati confinan[fol. 12v]seco, et gli sono immediate à frontiera dal mare Adriatico, et dalli confini di Italia, insino al fiume Tanai; et tutti tre congiunti insieme hanno forze bastante da competere seco, et da offenderlo, perche se bene l'Imperatore et il Polaco, anchorche uniti, sono di lui assai inferiori, come l'esperianza hà dimostrato, ne potrian sostenere, massime à lungo andare la sua potenza; niente di meno aggiuntoui il Moscovita sono superiori, perche egli fa duicento millia Cavalli, ben armati, attissimi alla Guerra; tiene Artigliaria, et coppia di Ariobugieri: hà per la conformità della Lingua Illirica, over Slava, et della Fede Christiana, secondo il Rito Greco, la devotione della maggior parte de Popoli dell'Europa, et

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

di alcuni dell'Asia soggetti al Turco; et pretende all'Impero di [fol. 13r] Costantinopoli, si per il Matrimonio di Anna sorella di Basilio, et Constantino Imperatori di Consatantinopoli, à Vuolo di mero, over Basilio, primo Gran Duca di Moscovia Christiano, collocata: come per havere più volte i Rutheni, over moscoviti la Servia, et la Bulgaria posseduto, t dalli Re Constantinopolitani ricevuto Tributo; per le qual cause egl'è temuto d'Al Turco meritamente; si che rompendo il Moscovita contra di lui, ò dalla parte d'Asia, o d'Europa, massime in tempo, ch'egli havesse voltato le forze in Crouatia, ò in Ungheria, il Turco sarebbe astretto, ò à dividerle, et impiegarne la maggior parte à diffendersi, et riparsi da lui. et cosi l'Imperatore, è l'Polaco gli restariano Superiori, et potriam batterlo; ò non le dividendo darebbe campo al Moscovita di [fol. 13v] penetrare, et occupare le sue Provintie tanto più facilmente, quanto anco il Persiano, ancorche debole, in spalle di questa lega potrebbe moversi per ricuperare il perduto; i Georgiani, i Tartari, il Valaco, il Moldavo, e'l Transilvano, Provintie novamente da lui oppresse, impacienti d'el giogo suo, per ricuperare la libertà, ribellarsi: Onde verrebbe à declinare l'Imperio suo, come declinò à punto per la ribellione delle Provintie anco il Romano.

[13] Per mare veramente dovendo il turco di ragione ferire, ò nelli stati d'el Re di Spagna, atto à difendersi, et sempre pronto à entrare in lega contra di lui; ò d'el Venetiani, li quali stanno sempre provisti, et ogni volta, che siano tocchi, sono forzati à collegarsi ancora essi; non solamente sarà provisto, ch'egli non possa [fol. 14r] manco per Mare fare progresso, mà ancora per conseguenza necessaria, et per natura sua propria la confederatione particolare, et deffensiva, atta à batterlo, et debellarlo, perche potrebbe con forze grandi, in un tempo medesimo, da ogni parte d'el suo Imperio assaltarlo.

[14] Et se per timor d'essa si risolvesse, contra'l proprio istituto, et forma d'el suo Imperio, non muovere l'arme, mà lasciare otiosa la sua Militia, egli verrebbe ad aprire la porta alla seditione destruttrice de tutti i stati; et la Santità Vostra assicurata la Christianità, et per Terra, et per Mare d'el timore imminente de gl'Infideli con questa lega dell'Imperatore, Polaco, et Moscovita, à godere i frutti della pace; et à poter attendere ad destinare l'Heretiche, non poco dalla potenza d'el Turco formantate; et essaltare la Santa Fede Catholica, da tutti due miseramente conculcata.

Il fine

2.

Acta consistorialia domini cardinalis Sanctae Severinae ab anno 1570

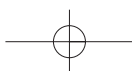
usque ad annum 1599 inclusum, pars III.

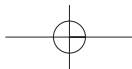
Die 27 Novembris feria 6.^a 1592.

BAV Barb. Lat. 2871, foll. 695–696.

A Szentatya beszámol az aktuális nehézségekről, illetve a hitetlenek és eretnekek elleni harcban elért előrelépésekről. Bátorítja a különböző fejedelmeket, így a császárt is a törökök elleni harcra. Imákat és búcsút rendel el Rómában. Ezt már következő vasárnap megkezdi az Apostoli Palotában (Advent első vasárnapja, 1592. november 29.).

Sanctissimus Dominus Noster exposuit calamitates presentes, et infidelium, et haeticorum progressus, atque alias miserias publicas, et quod Sanctitas Sua non defuit iuvare Imperatorem contra Turcas, ducem Sabaudiae contra haeticos, cardinalem a Lotaringia contra haeticos, et foederatos catholicos regni Franciae; et quod nisi Dominus de caelo auxilium ferat Ecclesiae suae, et christianos principum inceptis, frustranea sunt omnia adiumenta nostra, et quod ideo proposuit

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

continuas deprecationes ad Deum haberi in Urbe, incipiendo a palatio apostolico, ubi fominica prima Adventus, quae est proxima defertur sacrum, ad cappellam Paulinam, et sic deinde aliis basilicis, et ecclesiis Urbis, in quitus fiet successive continua oratio pro huiusmodi publicis necessitatibus, et Sanctae Sedis Apostolicae negotiis ad Dominum, eum indulgentias concessione prout in litteris desupponentibus expediendis.

[További, tárgyalt témák következnek.]

3.

Dal Campo sotto Strigonia li 2 di settembre 1595
BAV Urb. Lat. 1063, fol. 649.

Jelentés az Esztergom melletti táborból Esztergom átadásáról, 1595. szeptember 2.

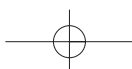
A Paolo Sforza, Giovanni de' Medici, Ascanio Sforza, Francesco del Monte, Pálffy Miklós tábornokok és Giovanni Battista Doria pápai hadbiztos alkotta küldöttség szeptember 1-jén előnyös, öt pontból álló szerződést kötött a Lala Mohamed anatóliai pasa vezette törökökkel. Szeptember 2-án 15 órakor összesen kétezren hagyták el a várat, férfiak, nők és gyermekek. A kivonuló katonák létszáma 800, ebből 100 janicsár. Esztergomot reménytelen helyzetük miatt adták fel. A győztesek körülbelül 50 nagyobb ágyút és két tele lőporkamrát zsákmányoltak. Egy német katona felrobbantott egy lőporzsákot, ami miatt nyolcvanán haltak meg, illetve sokan megsebesültek. Másnap Geronimo Matteucci ragusai érsek nagymisért mutatott be. A vár temploma (a bazilika) még mindig áll. Vincenzo Gonzaga, illetve Virginio Orsini hercegek, valamint Antonio de' Medici nagyherceg nem érkeztek még meg. Az esztergomi érsekség 50 ezer tallér (*scudi*) értékű. Giovanni Giorgi és Virgilio Tomasoni pedig Francesco del Monte, illetve Ascanio della Corgna tábornokok tisztjei.

A „v” és „u” betűk a mai írásmód szerint felcserélve.

Dal Campo sotto Strigonia li 2 di settembre 1595¹⁶²

Hieri, che fù il primo di settembre i venerdì, che fù l'ottava del giorno nel quale fù dato l'assalto alla fortezza di Strigonia chiamorno un'altra volta i nemici il Signor Don Giò de Medici come quello, che stava più vicino per alloggiare Sua Eccellenza nel monte della batteria facendoli saper che volevano venir all'accordo subito andorno di sopra il Signor Paulo Sforza, Don Giò, il Signor As-

¹⁶² Az *avvisók* sajnos több nehézséget hordoznak magukban: különböző jelentéstevőktől származnak, a kézírás gyakran nehezen olvasható ki, nyelvezetük a korabeli olasz nyelven íródott, illetve gyakran találni még ugyanazon jelentésen belül is nyelvi következetlenségeket. Akkor nyomtatásban megjelent: *Auiso della Presa di Strigonia. Cauato per Francesco Maria Casciano, dalle lettere che sono venute dal Campo, sotto Strigonia, li 2. settembre 1595*. Roma 1595. Az ott olvasható szöveg több ponton nem egyezik az itt közölt kézirat szövegével, annak egy másik változata.

VIII. KELEMEN ÉS A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1593–1606)

canio Sforza, Francesco del Monte, il Palfi, e Monsignor Doria, che vi si fece portar in lettiga, et usciti fuori 3. principali Turchi, et dati gli ostaggi d'ambe le parti si parlentò in un Claustro piccolo dove era, come una piccola Tribuna d'Altare sostenata da 4. colonne, è durò il parlamento ben sei grosse hore, perche li Turchi fatto prima vedere, alli nostri, che loro havevàn gran copia di monitioni, e di vettuaglie per piu d'un'anno di mandorno di voler uscire con armi, bagaglie, munitioni, artegliarie¹⁶³ a bandere spiegate con tutti li prigionii, fù concluso finalente in questo modo

Primo. Che salve le persone uscissero con una sola scimiterra per ciascheduno, et un fagato di robbe quanto havessero potuto portare sotto il braccio;

2.º Che lasciassero tutte le monitioni, armi, et bandiere.

3.º Che lasciassero tutti i prigionii, schiavi, et Christiani, et Ungari.

4.º Che lasciassero tutti li rinegati

5.º Che potessero andare giù per il Danubio per il qual' effetto furono consignate 35. Barche.

Tutto il primo giorno fù consumato in questa pratica, et questa mattina ad hore 15. se ne sono usciti, et imbarcati essendoli state date per scorta 4. nostre [fol. 469v] fregate per metterli in sicuro, erano in tutto 2. mila trà huomini, e donne, et putti. Atti à combattere 800. et buoni soldati fra quali erano cento Giannizzeri.

Il Castellano della fortezza era il Bassà della Notolia; la Causa per la quale si sono resi, e stata principalmente il vedersi fuor d'ogni speranza di soccorso, et con una batteria nuova, che le si faceva di là dal fiume che n'amazzava ogni giorno molti perche scopriva tutta la piazza del Castello.

L'Artigliaria, che si è trovata dentro per quanto dicano, se bene non lo vista arriva à 50. pezzi grossi e di polvere due stanze.

L'occorso un strano caso, che un soldato Thedesco à dato fuoco ad un sacco di polvere il quale hà fatto morire da 80. de nostri, et altre tanti abugiati.

Di mattina Monsignor Matteucci celebrerà la messa Archiepiscopale nella fortezza di Strigonia, dove fù già la Chiesa, ch' ancora è in piedi.

Il Duca di Mantua, Don Virginio, et Don Antonio ancora no' sono gionti.

Che l'Arcivescovato di Strigonia vale 50. mila scudi.

Giò Giorgi sargente maggiore del Signor Francesco del Monte, Vergilio Thomasoni Capitano sotto Ascanio della Corgnia.

¹⁶³ Törölt rész következik: in questo modo.